YVONNE JAKOBS

Geschiedschrijving en Persoonlijke Interpretaties

Twee levensbeschrijvingen over Floris I van Pallant, eerste graaf van Culemborg.

HET BELANG VAN geschiedschrijving werd in de oudheid al onderkend. Vooral de Romeinen hechtten veel waarde hieraan. Zij stuurden hun geschiedschrijvers naar alle uithoeken van hun rijk om gebeurtenissen, oorlogshandelingen en gewoonten van andere volkeren op te tekenen. Claudius Civilus was hun bekendste geschiedschrijver, die nu nog vaak wordt aangehaald. Een groot volk als de Kelten kende geen schrift. Uit archeologische vondsten weten we dat ze prachtige voorwerpen maakten, waar ze voor dienden, hun leefgewoonten en woonplaatsen, maar toch is er naar verhouding over hen minder bekend dan van volkeren die wel het schrift kenden.
Toch kleven er wel eens bezwaren aan geschiedschrijving en dat is de persoonlijke beleving van de schrijver. Zolang men de gegevens betrekt uit b.v. stads- en gildenbrieven of akten is dit meestal zeer waarheidsgetrouw, maar zo gauw men personen gaat beschrijven spelen persoonlijke sympathieën vaak een rol.

In de bibliotheek van 'Voet' bevinden zich twee boeken waarin het leven van Floris I van Pallant staat beschreven, nl:
1. het Gedenkschrift t.g.v. 300 jaar Weeshuis uit 1860 van Mr. P. Alma, secretaris van het college van protectoren en
2. Geschiedkundig Overzicht van Katholiek Culemborg uit 1928 van Mr J.W. Peek, lid van het R.K. kerkbestuur.

Wie beide boeken leest bemerkt al snel hoe verschillend het beeld over een en dezelfde Floris wordt voorgesteld. Om een en ander op zijn juiste waarde te schatten is het raadzaam ook het tijdsvak waarin deze leeft te beschouwen. Vandaar een stukje achtergrondinformatie over de periode waarin Floris I van Pallant leefde. Wie van de twee auteurs het beste de persoon van Floris heeft beschreven is aan U om te beoordelen.

De tijd waarin Floris I van Pallant leefde.
Graaf Floris van Pallant volgde in 1555 op 18-jarige leeftijd zijn oudtante Vrouwe Elisabeth van Culemborg op.
In datzelfde jaar, op 25 oktober 1555, abdiceerde Keizer Karel V te Brussel en droeg de macht over de Nederlanden aan zijn zoon Filips II over. Deze voelde zich, in tegenstelling tot zijn in Gent geboren vader, geheel Spanjaard. In 1559 vertrok hij dan ook naar Spanje en is nimmer meer terug geweest in de Nederlanden.
Hiermede begint een van de meest dramatische en heroïsche episodes uit onze vaderlandse en ook plaatselijke Culemborgse geschiedenis.
Filips had voor zijn vertrek zijn halfzuster Margaretha van Parma als landvoogdes aangesteld. Zij zou een ondankbare rol vervullen in het komende drama, waarbij zij onder grote invloed stond van haar raadslieden, waaronder

kardinaal Granvelle, die alleen oog hadden voor het belang van Spanje. Tegenover deze opstelling stonden de edelen die weer in hun oorspronkelijke rol traden als beschermers en leiders van hun volk. Onder deze edelen waren de hoogsten in den lande, Ridders van het Gulden Vlies: Prins Willem van Oranje, de graven van Egmond, van Brederode, van Hoorne en ook graaf Floris van Pallant.

Zij waren allen katholiek, zij het in de zestiende eeuwse humanistische zin, verdraagzaam tegenover andersdenkenden. Noch Filips noch een zijner landvoogden kende het woord tolerantie.

Allerlei omstandigheden en ontwikkelingen werkten mee om de ontevredenheid aan te moedigen. De toestand van het gewone volk werd steeds erbarmelijker. De toepassing van de plakkaten steeds heftiger.

De graaf van Egmond reisde naar Spanje met een verzoekschrift, maar werd met vage beloften teruggestuurd. Op 5 april 1566 boden de edelen aan de landvoogdes Margaretha een nieuw smeekschrift aan. Op dezelfde dag werd er een feestmaal voor de edelen gegeven aan het hof van de graaf van Culemborg te Brussel.

'Vivent les gueux' weerklonk het tijdens de maaltijd. Het huis van Culemborg had altijd zeer nauwe banden onderhouden met de Bourgondiërs en de Habsburgers. Floris van Pallant keerde zich nu echter ook tegen Filips en koos partij voor Willem van Oranje.

In augustus 1566 brak eerst in het zuiden en daarna ook in de noordelijke gewesten de beeldenstorm los. Filips stuurde Alva, bijgenaamd de ijzeren hertog, naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen. Alva kwam met de meest uitgebreide volmachten en deinsde nergens voor terug.

Ook de Barbarakerk in Culemborg ontkwam niet aan de beeldenstorm. Vele edelen werden opgeroepen om voor de bloedraad te verschijnen. Egmond en Hoorne verschenen, want zij dachten niets te vrezen te hebben, omdat zij de koning altijd trouw hadden gediend en katholiek waren gebleven. Anderen betwistten de rechtmatigheid van dit dwangbevel vanwege hun souvereine status, maar namen geen risico en weken uit naar het Duitse Rijk. Hier bevonden zij zich dus buiten het rechtsgebied van Filips.[1]) Willem van Oranje ging naar De Dillenburg. Floris van Pallant week uit naar zijn kasteel te Werth. Maar Alva wilde een voorbeeld stellen en nam de graven Egmond en Hoorne gevangen en zij werden dan ook op de grote markt te Brussel onthoofd. Alva bezette al meteen bij aankomst in Brussel het Hof van Culemborg en liet het als represaille in mei 1568 tot de grond toe afbreken. [2])

In 1568 werd Alva benoemd tot landvoogd. De opstand en strijd tegen Spanje brak nu eerst los en zou uiteindelijk 80 jaar gaan duren. Vele steden moesten het nu ook ontgelden. Sommige hielden dapper stand maar het verzet was zeker in het begin nog ongeorganiseerd en de gelden om de legers te betalen kwamen in eerste aanleg uit de privé-middelen van de 'opstandige' edelen. Alva was een groot strateeg en Willem van Oranjes kapitaal slonk snel. Het leek een hopeloze en ongelijke strijd.

De gruwelen door de Spanjaarden te Maastricht en Antwerpen in oktober en november 1576 bedreven, brachten de zuidelijke en noordelijke gewesten dichter tot elkaar. Het leidde tot de Pacificatie van Gent waarbij de godsdienstkwestie voorlopig op de achtergrond werd geschoven.

Graaf Floris keerde op 23 januari 1577 terug naar Culemborg en werd met gejuich en vreugde door de burgerij ingehaald. Dat hij veel belang hechtte aan de Pacificatie van Gent blijkt uit het feit dat hij deze op 31 januari 1577 van het Stadhuis liet afkondigen.[3])

Hoewel de strijd van de 80-jarige oorlog nog lang niet was gestreden, braken er nu voor Culemborg rustigere tijden aan.

Troonsafstand van keizer Karel in de Statenzaal van het hof te Brussel op 25 oktober 1555

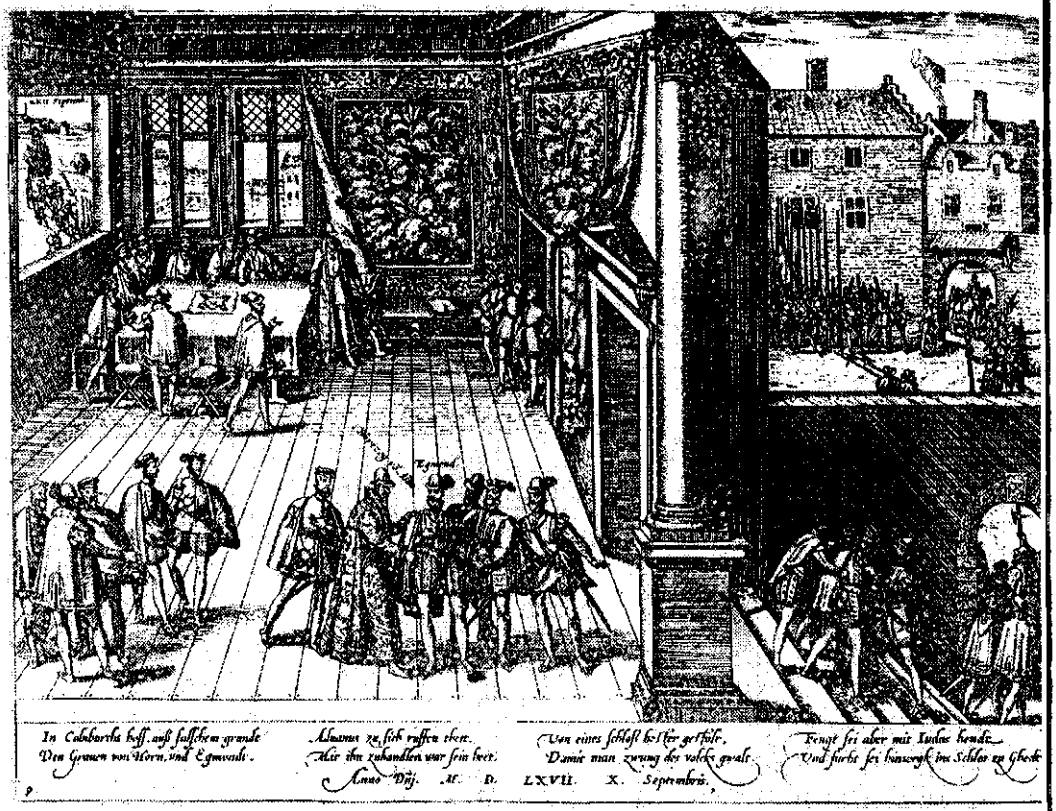

De gevangenneming van Egmond en Hoorne in het Hof van Culemborg te Brussel. Prent uit de collectie van het Museum Elisabeth Weeshuis.

Hoezeer toch al deze gebeurtenissen op het verdere leven van Floris een stempel hebben gedrukt, blijkt wel uit zijn woorden die hij een half uur voor zijn dood uitsprak: 'Dat Hy van alle zyne moeyte en arbeid geen ander vergenoegen had gehad, dan dat de goede en gemeene Zaak triumpheerde, en dat Hy nu verzekert was van niet te zulle sterven in handen van de Spaansche'.
Floris van Pallant stierf de 29ste september 1598.

1 Voet van Oudheusden blz. 231

2 Voet van Oudheusden blz. 233

3 Voet van Oudheusden blz. 243

U kunt nu eerst lezen wat Mr. P. Alma over Floris I schreef toen hij in 1860 het Gedenkschrift schreef t.g.v. het 300-jarig bestaan van het Elisabeth Weeshuis.

VROEGTIJDIG ligchaamsverval en de zware zorgen ener onrustvolle regering, hadden den vorst die Culemborg tot Graafschap verhief voor zijn tijd oud gemaakt. In 1555 deed hij afstand van het bestuur, en schonk hij Spanje en de Nederlanden aan Filips, zijn' eenigen zoon.

Was Karel zoo gestreng geweest in zijne bevelschriften tegen de Hervorming, dat het volk die, bloedplakaten noemde, toch had hij zich hier te lande bemind gemaakt. 't Was de man

'die 't zwak der volken kende,
en 't ware staatsbelang,
De vorst, wiens juk nooit knelde,
al viel het zwaar te dragen.'

Karel had de Nederlanders in hunne eigene taal toegesproken; hij had hun handel doen bloeijen; en, wat wel in de eerste plaats mogt genoemd worden: hij had de privilegiën gehandhaafd, waar zij zoo trotsch en jaloersch op waren.
Filips koesterde denkbeelden die zeer verschillend waren van die zijns vaders. Dezelfde privilegiën welke Karel ontzien had, beschouwde hij als zoovele hinderpalen voor zijn gezag; en van matiging der Bloedplakaten en vrijheid van Godsdienst, zooals de Nederlanders die verlangden, voor hunne broeders die de leer van Luther en Calvijn hadden omhelsd, mogt geene sprake zijn.
Algemeene ontevredenheid en verbittering tegen Konings staatslieden waren hiervan het gevolg, en deden den harden strijd ontstaan, die 's volks godsdienstige en staatkundige vrijheden zou bevestigen.

De Graaf van Culemborg, Heer van een Graafschap, twee vrije Heerlijkheden en bijna dertig Heerlijkheden, een der rijkste grondeigenaars in Gelderland, Utrecht, Zeeland en Gulikerland, die over de honderd paarden op stal had, en 'huys , taeffel en andere dispense naar 'advernant', magtig door zijn edel geslacht en zijne rijkdommen, was eveneens gezocht bij de landvoogdes als bij de partij van Oranje. Zijne liefde voor regt en geregtigheid deed hem echter spoedig breken met Margaretha en Granvelle, om zichmet? hart en ziel bij den Prins aan te sluiten. -
'Het peryckel om te 'verliesen eer, goedt ende leven' weerhield hem niet; hij had alles over voor de zaak der vrijheid, en het was binnen zijn hof te Brussel dat het beroemde geuzenmaal plaatsvond. Wij weten hoe 't, daarvoor door Alba vernietigd en door van Haren bezongen werd:

'Juich, Pallants huis, gewijde daken!
Laat Alba's spijt heur zwadder braken,
En werpe uwe kruin ten grond:
De zuil op uwe puin gerezen,
Zal 't pharos van de vrijheid wezen....'

Toen Floris naar Duitsland vertrok, had hij het bewind van 't graafschap aan Willem van Hambach, Drost van Pallant, overgelaten. Men was daar,even als in geheel Nederland, door de komst van Alba in den grootsten angst gebragt. De ingezetenen durfden de stad niet verlaten, of zelfs de poorten des morgens te openen, voordat door twee gezworen burgers het omliggend veld was onderzocht. Maar 't meest werd zeker de komst der Spanjaarden gevreesd doer degenen die aan de vernieling der St. Anna-kapel, buiten de Zandpoort, en aan de schending der beelden en kunststukken in de Barbara-kerk hadden deel genomen. En niet zonder reden. Toen de gedeputeerden van Alba de stad en 't graafschap in sequestratie geno-

men hadden, en Robert van Lijnden tot kapitein, drost en superintendant, in naam des konings, hadden aangesteld, werden twee en veertig poorters tegelijk voór den bloedraad gedaagd; en ook later werd nog menigeen aan de brandstapel of schavot te gemoet gevoerd. De rampzalige toestand der burgerij van Culemborg gedurende de jaren die nu volgden, laat zich niet beschrijven.

Alle rampen schenen zamen te spannen om de ongelukkige stad ten onder te brengen. Zij was door den dood en de vlugt der gegoeden, den stilstand van allen handel en nering, zware inlegeringen, drukkende lasten, gepleegd geweld, afpersingen van allerlei aard, en toevloed van berooiden en ellendigen, in knellende armoede.

Bij dit alles ontstond nog een hevige brand in de Binnen-Molenstraat, waardoor 24 woningen, en 7 bergen met hooi en koorn werden verteerd. En voorzeker was 't nog de grootste ramp voor de ongelukkige stad, dat er driemaal overstrooming was in vier jaren tijds, waardoor het land onbruikbaar werd, en de schade aan dijken, kaden, dammen, sluizen en bruggen, bijna onherstelbaar. De ijsgang van 1570 vernielde drie molens, reeds onontbeerlijk om van 't regenwater alleen bevrijd te worden.

De vijand was zelf met de rampzalige burgerij begaan, en 't was op voorspraak van Don Alonzo Lopez de Gallo, den opvolger van Van Lijnden, dat men vrijstelling verkreeg den 100-sten, 20-sten en 10-den penning, onder conditie om in vier jaren tijds 3000 gulden optebrengen.

Was Culemborg, hoeveel het door inlegeringen mogt geleden hebben, nog steeds van talrijk garnizoen bevrijd gebleven - na den overgang tot 's prinsen zijde van Bommel en Buren, werd het met een garnizoen van 600 man bezwaard. De nood klom hooger dan ooit; diepe ellende heerschte door 't geheele graafschap.

Hoe zal men God gedankt hebben, toe, na de Pacificatie van Gent, de Spanjaarden over Breda naar Antwerpen aftrokken, en de Graaf met statig gevolg van edelen en nabestaanden zijne goede stad weder binnen kwam! Een tijdperk van verademing brak met die gebeurtenissen aan. Van Pallant vestigde zich in het slot en rigtte er zijne hofhouding in, op eene wijze die door de meeste Nederlandsche edelen niet kon worden nagevolgd. Zijne schitterende levenswijs en de menigte edellieden die, meestal met talrijk gevolg, den graaf kwamen bezoeken, bragten zooveel bedrijvigheid en voorspoed aan, dat de verarmde ingezetenen zich allengs van de geledene rampen konden herstellen. En gaarne bragten zijne vrienden eenige dagen bij den edelen graaf in de stad Culemborg door. Het ontbrak er niet aan gelegenheid om zich te verlustigen. De grafelijke stallen waren steeds rijk voorzien; op het Voorburg vond men kaats- en kegelbanen, en rondom 't kasteel aangename wandeldreven. De jagten en visscherijen strekten zich verre uit, en zelfs behoorde de wolvenjagt niet onder de zeldzaamheden. Kostbare gastmalen werden ten hove, in den gulden leeuw of in 't gulden hooft aangerigt.

Hoe Mr. J.W. Peek, lid van het R.K. kerkbestuur Floris van Pallant in 1928 beschreef, leest u hieronder. Let u ook op de spelling zoals deze destijds in ons land werd gebruikt.

ELISABETH HAD het graafschap Culemborg nagelaten aan haar 18 jarigen neef Floris van Pallant. Reeds op 3-jarigen leeftijd verloor hij zijn vader, die kort voor zijn dood de opvoeding zijner kinderen, daar zijn vrouw krankzinnig was, aan zijn tante Elisabeth toevertrouwde. Door trouwe liefde en voortdurende zorg trachtte deze, hoewel zelf reeds op jaren, den kinderen het verlies hunner ouders te vergoeden.

Volgens Schotel stelde zij haren neef -haren steun, haren stamhouder en toekomstigen opvolger, maar tevens haar trots,- in genoegzame gelegenheid tot de ontwikkeling en vorming der voortreffelijke geestvermogens, die hij van den wijzen en milden Schepper had ontvangen. Terwijl uitmuntende leermeesters hem in de eerste beginselen van kennis en wetenschap onderwezen, anderen hem met alle adellijke en ridderlijke oefeningen bekend maakten,zorgde Elisabeth zelve voor zijn godsdienstige vorming, Floris kreeg dus een Katholieke opvoeding.

In de eerste jaren van zijn bestuur volgde hij dan ook ten opzichte van de nieuwe leer de gedragslijn zijner tante. later hebben echter verschillende omstandigheden bewerkt, dat hij van standpunt veranderde. Enkele oorzaken willen we noemen: hij was bevriend met Willem van Oranje, hij huwde met de Lutersche gravin Elisabeth van Mandersheijt en verwarde ten slotte, gelijk zoovelen in die dagen, de politiek met den godsdienst, wat anti-Spaansch synoniem deed worden met anti-Katholiek. Daarenboven stond het godsdienstig peil der edelen in die dagen laag, waardoor des te gemakkelijker een verandering van godsdienst verklaard wordt.

Alleen is het verwonderlijk, dat deze ommekeer zoo onzielkundig plotseling heeft

Margaretha van Parma, dochter van Karel V. Zij was de natuurlijke dochter van Karel V. Van 1559 tot 1567 was zij landvoogdes in de Nederlanden.

plaats gegrepen, want in 1564 vaardigde hij nog een streng plakkaat uit tegen de hervormers en nog in datzelfde jaar was zijn overgang tot de nieuwe leer een voldongen feit, en mochten alle pogingen door de Landvoogdes en de hoogere Geestelijkheid om hem tot de Moederkerk te doen terugkeeren niets baten.

Het eerste gevolg van dezen overgang was, dat Floris verbood aan zijn onderhoorigen over geloofszaken elkaar lastig te vallen.

Toen Floris in 1566 van zijn verblijf te Brussel te Culemborg terugkeerde, vond hij de burgerij ten zeerste verdeeld en in tweedracht.

Aanleiding tot deze verdeeldheid was dat de Hervormden, aan den Graaf verlof vroegen om openlijk in de St. Peters of Gasthuiskerk te mogen preeken, iets, wat de Katholieken begrijpelijker wijze als een inbreuk op hun rechten en een onteering van deze gewijde plaats beschouwden. Woordvoerder op het Grafelijk Hof was namens de Katholieken Melchior van Culemborg, die onder meer zeide, dat de Katholieken zulks nooit zouden dulden en desnoods met de wapenen zouden beletten.

Een groote menigte gaf door het uiten van bijvalskreten haar instemming met deze woorden te kennen. De Graaf stond wanhopig radeloos en besluiteloos. Twee zijner Raden fluisterden hem het voorstel in, dat de betoogers hun bezwaren op schrift zouden stellen en den Graaf overhandigen. Dit voorstel werd aangenomen en den 6den Mei 1566 werd dit verzoekschrift door een zeventigtal der voornaamste Katholieken onderteekend, aan den Graaf overhandigd. Het eenig gevolg van dit verzoekschrift is geweest, dat de Graaf de gevraagde toestemming hoogstens eenige maanden heeft opgeschort. De verbittering der oud- en nieuwgezinden nam daardoor nog meer toe, zoodat de Graaf zich nogmaals gedwongen zag een streng plakkaat uit te vaardigen, waarbij het schelden en molesteeren van elkander ten strengste verboden werd.

Na Floris' terugkeer van Sint Truyen verklaarde hij zich openlijk aanhanger van den nieuwen Godsdienst.
De eerste prediking in Juni 1566 had plaats in het waschhuis van zijn kasteel op het Voorburg waarop 29 Juli de eerste prediking volgde in den Gasthuiskerk volgens de Augsburgse Confessie. De eerste predikant was Gerard, een schoenmaker van ongeveer veertig jaar.
Zoo was de Gasthuiskerk de eerste tempel in ons land waar de nieuwe leer, die tot dan toe slechts in het open veld in de zoogenaamde haghepreeken was verkondigd, gepredikt werd. geen wonder dan ook dat dit feit ook ver buiten Culemborg de aandacht trok en men zelfs van uit Amsterdam naar hier kwam om deze eerste predikatie bij te wonen.
Mogelijk is door deze concessie aan de nieuwgezinden gedaan, de beeldenstorm, die over het geheele land woedde in Augustus voor onze stad een maand vertraagd, maar was er echter niet minder hevig om.
Deze begon in den nacht van 6 op 7 Sept 1566, den nacht, waarin de Sint Anna Kapel, staande buiten de Zandpoort door de beeldenstormers werd vernield.
Teekenend voor de karakterloosheid van Floris is, dat hij, die op Zondag 8 September ten strengste verbiedt het vernielen van beelden en schilderijen en het schenden van kerken, eenige weken later zelf op de meest verwoede wijze aan de beeldstormerij meedeed en daarbij zelfs de leiding nam.
Einde September toch drong de Graaf met een troep beeldstormers des nachts de Sint Barbarakerk binnen, en stelde zich daar zoo aan, dat de toeschouwers dachten, dat hij de eerste teekenen vertoonde der ziekte, waaraan ook zijn moeder geleden had, n.l. de krankzinnigheid.
Beelden en reliquien, altaren en misgewaden werden stuk geslagen of midden in de kerk verbrand, gebrandschilderde ramen stuk gesmeten. Voorts liet hij het middagmaal opdienen in de kerk en at daar met zijn gezelschap. Bij die gelegenheid pleegde hij allerlei heiligschennis, liet de H. Hostiën aan zijn papegaai geven. Een afvallig priester nam een H. Hostie doorboorde die en zei: 'Zie, hij bloedt niet eens.' Een ander aanwezige Roel de Boef smeerde in tegenwoordigheid van den Graaf zijn schoenen in met de heilige oliën. Men stal en roofde van de kostbaarheden der kerken zooveel men maar kon.
Bij de plundering van de St. Janskerk spoorde Renyer, de organist, Melchior van Culemborg aan den koster dier kerk te dooden, zeggende, dat hij in geval van weigering hetzelf zou doen. Als reden voor den moord gaf hij op, dat de koster medeplichtig was aan afgoderij die hij oude vrouwen liet bedrijven door aan haar kaarsen te verkoopen, die in bovengenoemde kerk werden ontstoken.
Met ontbloot zwaard doorkruisten de beeldstormers de stad, geen enkele kerk bleef gespaard en vooral het Jerusalemklooster moest het zeer ontgelden. Ook in de dorpen onder Culemborg behoorende liet Floris de beelden breken. Tot 24 November hield de uitoefening van den Katholieken godsdienst in Culemborg op. Op dien dag namen de katholieken hun kerken weder in bezit behalve de Gasthuiskerk, die de nieuwgezinden in bezit hielden.
Zeer eigenaardig doet het aan, dat Floris in de publicatie van dien datum o.a. verbiedt dat de burgers elkander uitschelden, molesteeren noch verwijten dat zij beelden, altaren, ornamenten en meubels hebben afgeworpen en gebroken.
Dat Floris na al het gebeurde het niet raadzaam vond in het land te blijven, toen de Koning den Hertog van Alva zond om de revolutie te onderdrukken, ligt voor de hand. Hij begaf zich naar zijn kasteel Weerd in Duitschland waar hij verbleef tot na de afwerping van het Spaansche juk. En dat hij gelijk had met het veege lijf in veiligheid te brengen blijkt uit het feit, dat

de beeldenstormers zeer gestrengelijk door Alva werden gestraft.
In die rumoerige tijden achtten de monniken van Marienweerd zich in hun abdij niet veilig en sloten met de Jerusalem broeders een overeenkomst waarbij hun werd toegestaan tijdelijk hun intrek te nemen in het Jerusalemklooster aan de Zandstraat. Na den terugkeer van Floris begonnen de Katholieken eerst goed de doorwerking der hervormde beginselen te ondervinden. De processies schijnen voor het laatst in 1577 gehouden te zijn. De Barbara- en Janskerk werden in 1581 aan de Katholieken ontnomen. Het weeshuis werd een protestantsche instelling, waarin ook de Katholieke kinderen voortaan in de gereformeerde leer moesten worden opgevoed; de kapel werd voor kelder ingericht.
In het oude mannen en vrouwenhuis ging het evenzoo: de kapelaan verdween, de kapel werd, zooals thans het overgebleven deel, voor schuur gebruikt. Practisch konden voortaan alleen gereformeerde oudjes voor een huisje in aanmerking komen.
Wat het Jerusalem-klooster en de Mariencroon betreft, hier schijnen de niet afgevallen kloosterlingen -evenals dat op verschillende andere plaatsen het geval is geweest- tot hun dood toe in het bezit van hun kloosters gelaten te zijn. We vinden op 28 April 1634 vermeld, dat de laatste zuster van 't convent van mariencroon onlangs is overleden. Het Jerusalem-clooster is al of niet vrijwillig reeds vroeger ontruimd, daar al in 1600 door de stadsburgemeester de kribben en ruiven van het Jerusalem-clooster werden verkocht. Op de gebouwen en eigendommen der kloosters heeft de graaf beslag gelegd, want in 1649 schenkt graaf Georg Frederik het gebouw van het voormalig Jerusalemclooster aan de stad Culemborg, terwijl 'de Mariencroon' in de St. Everwijnstraat eenige jaren later tot grafelijk Hof werd ingericht.
Wat er van de uit hun kerken en kapellen verdreven geestelijken geworden is, meldt de geschiedenis niet nauwkeurig.
Sommigen vielen af, bijvoorbeeld Frederik van Winssen, coadjutor van den abt van Marienweerd, die later burgemeester en schepen der stad is geweest, en waarschijnlijk ook wel de overste-priester van het Weeshuis, die onder het protestantsche regiem als onderwijzer aan de instelling verbonden bleef.
Anderen echter bleven trouw, o.a. de pastoor van Everdingen Adriaan van Oirschot, die daarom in 1579 uit het graafschap Culemborg verdreven werd en in 1622 te Utrecht overleed. Sasbout Vosmeer roemt hem als een zijner ijverigste medewerkers. Doch ook in Culemborg bleven eenige priesters hun plicht vervullen, want anders was overbodig geweest het plakkaat van 24 April 1586, waarbij aan alle priesters verboden wordt Mis te lezen, te doopen of eenige kerkelijke functie uit te oefenen op straffe van 100 gulden boete. met dit plakkaat, wat nog door zoovele andere zal gevolgd worden, begint de lange lijdensgeschiedenis van Katholiek Culemborg, die ruim twee eeuwen tot 1795 toe duren zal.
Toch schijnt er in die dagen in particuliere woningen in het geheim nog wel Mis gelezen te zijn, want in 1596 laat Floris het plakkaat van 1586 nog eens voorlezen en vaardigt een nieuw uit tegen ingeslopen papen en geheime Roomsche vergaderingen; bovendien wordt op zware boete verboden het bezoeken van de verdachte Roomsche vergaderingen in Hagesteijn. De bedreigde straffen werden op 27 Februari 1598 nog aanmerkelijk verscherpt. Op overtreding werd toen gesteld twee jaar verbanning en verbeurdverklaring van het halve goed.
Nog in hetzelfde jaar overlijdt Floris I en wordt opgevolgd door Floris II, die op godsdienstig gebied verdraagzamer was dan zijn vader, en oogluikend de uitoefening van den Katholieken godsdienst toeliet.

Van Palland, het spoor terug

PETER W. SCHIPPER

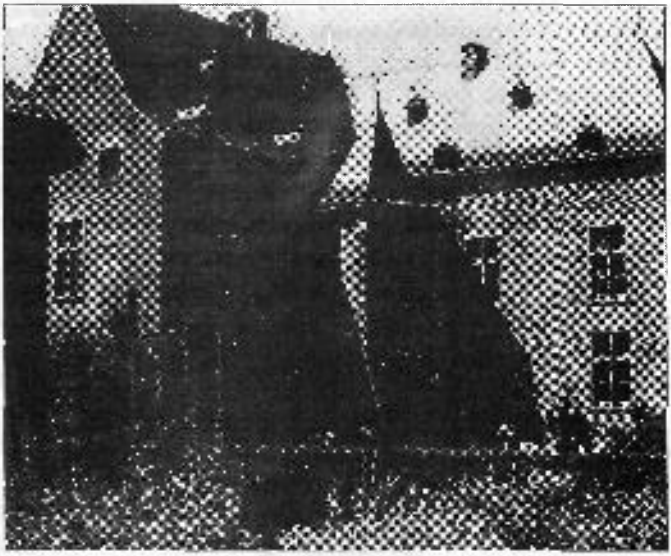

Kasteel Wittem in zuid-Limburg

De laatste jaren zijn de banden met de gebieden die van oudsher verbonden zijn met (de heren en graven van) Culemborg aangehaald. Velen zullen zich het bezoek herinneren van de Waldeckers aan onze stad enige jaren geleden en het tegenbezoek dat wij vanuit Culemborg brachten. Dit jaar stonden Werth, Wertherbruch en Hoogstraten centraal. Naast deze drie gebieden is er nog een vierde streek, waar bezittingen lagen van onze Culemborgse graven: het stamgebied van de Van Pallands, ten Oosten van Aken. Zomer 1987 maakte ik samen met mijn gezin een reis door deze streek, op zoek naar oude Culemborgse roots. Het onderstaande is ontleend aan een bijgehouden dagverhaal. In de collectie van het Museum Elisabeth Weeshuis bevinden zich twee portretten, beide geschilderd door W. of G. van Honthorst en gedateerd 1647. Het zijn pendanten van graaf Philips Theodoor van Waldeck en zijn gemalin Maria Magdalena van Nassau. Onder de portretten staan in vergulde letters de bezittingen van de graaf en de gravin vermeld. Beperken we ons tot het bezit van Philips Theodoor, dan lezen we:

'Philippus Theodorus comes in Waldeck Pyrmont et Culenborch - baro in Tonna Palant Wittem Weerde: dominus in Leede Lienden Wildenborch Kenswyler Engelsdorp Frechem Bachum Daelem etc. (I)I)CXLVII'.

De op dit schilderij vermelde plaatsen, voor het gemak genoteerd in de huidige schrijfwijze, Wittem, Weisweiler en Kinzweiler, de Wildenburg, Engelsdorf, Frechen en Bachem en Rheindahlen, vormden het uitgangspunt voor de reis.

Woensdag 15 juli: op pad

HET EERSTE DOEL is Zuid-Limburg. Via het door toeristen overspoelde Valkenburg en de door marmeren muren omzoomde grafkruizen van het Amerikaanse kerkhof te Margraten bereiken we Wittem. Het kleine dorp wordt doorsneden door een autoweg, zodat twee stukken ontstaan: Wittem en Partij. Beide zijn in het bezit van een klooster. In de kloosterkerk van Wittem is het graf van de bekende kardinaal Van Rossum. Schuin tegenover het klooster staat aan de andere zijde van de weg het kasteel, dat heeft behoord aan de Van Pallands en de Van Waldeck-Pyrmonts. Momenteel is het een hotel-restaurant, waar men onder andere in de Van Pallandzaal in stijl kan dineren. Het in kiezelzandsteen opgetrokken gebouw wordt omgeven door een gracht met zwarte zwanen en een fraai park.
De geschiedenis van de strategisch in het dal van de Geul gelegen burcht gaat terug tot ca. 1100. In 1466 verkocht de familie Van Cosselaer van Wittem het kasteel aan Diederik van Palland. In de loop der tijd hebben enkele illustere personen op het kasteel overnacht, zoals Karel V, toen hij voor zijn kroning naar Aken toog. In 1520 verhief dezelfde keizer Wittem tot een Vrije Heerlijkheid. Bij het begin van de Tachtigjarige Oorlog namen de Spanjaarde aanvankelijk bezit van het kasteel, maar werden er op hun beurt in 1568 door Willem van Oranje weer uit verdreven. Toen Floris II van Palland in 1639 kinderloos overleed, vererfden zijn bezittingen en ook kasteel Wittem op het geslacht Van Waldeck Pyrmont.

Donderdag 16 juli: Duitsland in

Via de Autobahn bereiken we Aken, een gigantische stad met alle verkeersproblemen die daar bij horen. Ook hier is, als in vele Duitse steden, het kaalgeslagen oorlogsverleden opgevuld met nieuwbouw. Toch zijn er nog wel enige historische krenten te vinden, zoals de met vele zuilen opgetrokken Heilbrunnen die een lauw zwavelig water aan de voorzichtig proevende toeristen opspuiten. Uiteraard bekijken we ook de beroemde kapel van Karel de Grote. Het is inmiddels gaan regenen. Nog even langs het oude Rathaus en wat intieme plekjes in de binnenstad en dan verlaten we Aken. De tocht gaat eerst naar Weisweiler, deel van de grotere gemeente Eschweiler.
Even later dient de afrit Weisweiler zich aan met een grote file. Hortend en stotend wordt de 130 Km van daarnet gereduceerd tot een slome ganzenmars voor auto's. Dan ineens links een opening in het geboomte met een weggetje. Het autocircus beu besluiten we het laantje op te rijden. Al gauw is daar de ontdekking, een niet verwachte hoofdprijs in een historische loterij. De mineurstemming slaat om in een vreugdekreet. We staan voor de gebouwen van het eens zo trotse huis Palant. Hier moeten de wortels hebben gelegen van de latere graven van Culemborg. Op het hogere poortgebouw met zij- en naar achteren stekende vleugels, is een bronzen bord bevestigd. De tekst verschaft informatie (in vertaling):

Haus Palant; vroegere Frankische Koningshof.

1323	in het bezit van Reinhard van Palant
1520	keizer Karel V verheft Palant tot Rijksbaronie
1639	Graaf Floris van Palant Kuylenburg vernieuwt het complex in de stijl van de Nederlandse Renaissance
1682	de graven van Hatzfeld verkrijgen Palant en verenigen het met de heerlijkheid Weisweiler.
1755/56	grote verwoestingen door een aardbeving. De voorburg wordt vernieuwd en krijgt een mansardedak.
1828	het slot wordt afgebroken
1840	de restanten komen in het bezit van de familie Cockerill

1917 nieuwe eigenaar: de familie Leyers-Brück

We lopen door de poortopening en komen op een ruim plein. De poort zelf en de aanpalende vleugels zijn alle afzonderlijk bewoond. Recht tegenover de poortingang aan de ander zijde van het plein loopt een laantje naar twee ingangsposten met hek. Eens liepen of reden de heren Van Palland zo naar hun achter gelegen kasteel. Op het binnenplein waan je je zonder moeite eeuwen terug. Buiten de poort schudt de 20e eeuw ons ruw wakker: Autobahn en koeltoren van industrie of centrale overheersen struweel en bomen. De sappige groene weiden van de graaf zijn her en der overtrokken door een grauwsluier.

Terug in de auto. Via een prive-weggetje komen we bij de restanten van de 'Burg Weisweiler', voor het eerst vermeld in 1176 als bezit van de graven en hertogen van Jülich. Van 1509 tot 1769 is deze plek in handen van de graven van Hatzfeld die in 1682 de burcht verenigen met het Haus Palant. Eind 17e eeuw is de sterkte vervallen en afgebroken. Langs de restanten, rechts omhoog, bereik je het kerkhof. We wandelen door naar de kerk. Het gebouw is na de oorlog gerestaureerd; de kruisgewelven moesten toen wijken voor een houten plafond. Behalve een kraagsteen met wapen kunnen we hier niets ontdekken dat herinnert aan de Van Pallands. We worden doorverwezen naar de Pfarrer, die vertelt dat de kerk eertijds een graftombe van de familie Van Palant gehad moet

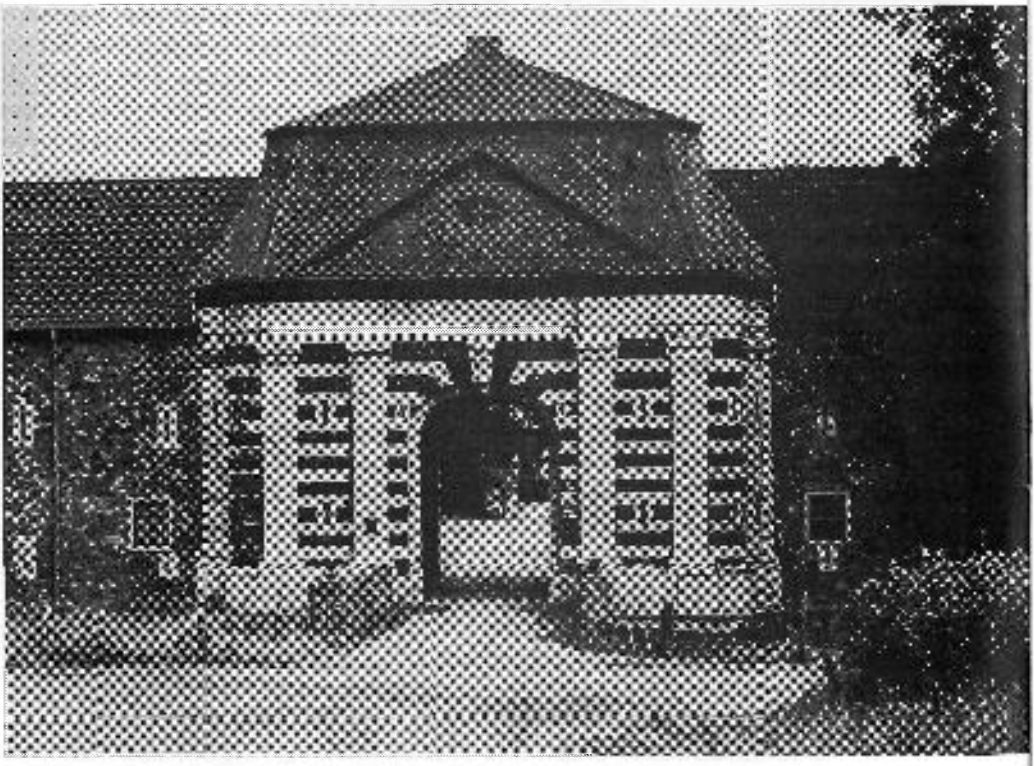

Poortgebouw van het Haus Palant in Weisweiler. Tot 1828 lag het slot hierachter.

hebben, die evenwel in de Tweede Wereldoorlog geplunderd en verwoest is.
Laat op de middag vervolgen we de reis. Via het niet onaanzienlijke Eschweiler, de gemeenteplaats, bereiken we Kinzweiler. Op goed geluk nemen we de eerste weg links het dorp in. Al gauw ontdekken we achter zwaar geboomte een intiem, goed onderhouden kasteeltje met slotgracht. Wanneer de regen ophoudt, lopen we over een smal pad naar het voorplein. Een blaffende hond verraadt onze komst aan de eigenaar. Na uitleg over ons bezoek verklaart deze dat we het verkeerde huis op het oog hebben. Later blijkt dat dit kasteeltje Haus Cambach heet.
De Van Pallands hebben de 'Burg' bezeten, even buiten het dorp, rechts van de weg. Ter plaatse treffen we een groot kasteel, volledig overwoekerd door klimop. We bezoeken de U-vormige binnenplaats. De adellijke bewoners zijn reeds lang vertrokken. De bourgeoisie heeft er via diverse appartementen bezit van genomen. Vorm en karakter van het gebouw doen erg 18e eeuws aan. Dit wordt bevestigd door wat onderzoek in het archief van Aken te doen. In 1447 waren de Van Pallands door de hertog van Jülich met de gehele burcht beleend, waarvan ze daarvoor slechts een deel in gebruik hadden. In 1547 gaan Ober- en Nieder Kinzweiler in leen over op Floris van Palland, die in 1555 graaf van Culemborg werd. Daarna hebben de geslachten Van Waldeck en Saksen Hildburghausen het huis tot hun bezittingen mogen rekenen. In 1747 tenslotte vervangt Keurvorst Theodoor van de Kurpfalz de Nederburcht door het huidige gebouw. De Opperburcht was toen al niet bewoonbaar meer.

Maandag 20 juli: Richting Keulen, naar Frechen en Bachem

Op de Autobahn Aken - Keulen nemen we de afslag Frechen. De stad blijkt groter dan ik verwacht had. Ze is vooral bekend van het steengoed dat daar vanaf de latere middeleeuwen is gebakken en ook in Nederland bij opgravingen in groten getale gevonden wordt. Een van buiten fraai ogend museum vertelt er alles over, alleen het is maandag en dan zijn net als in Nederland de musea gesloten. Jammer !
Dan maar richting Bachem dat vlakbij Frechen ligt. Hier hadden de Van Palants van oudsher bezittingen. Stamvader is Arnoldus Parvus (overl. 1343), burger uit Aken die onder andere het hier boven genoemde slot Palant bij Weisweiler bezat en zich sindsdien Van Palant is gaan noemen. Een van zijn zonen, Carselius I (overl.1382), huwde in 1328 Nesa von Bachem en kwam zo in het bezit van slot Bachem. Hij kocht in 1356 ook een ridderhuis in Frechen. Een van zijn kleinkinderen, Werner van Palant huwde in 1393 met Alverada von Engelsdorf, de plaats die we later zullen bezoeken. Hij is stamvader van de familietak waaruit uiteindelijk Floris I van Palland-Culemborg voortkomt. In Bachem staat nog steeds de burcht. We wandelen op het terrein en rusten uit op een bankje te midden van de rozen.

Donderdag 23 juli: naar het zuidelijkste punt, de Wildenburg

Vandaag zal de reis naar ons zuidelijkste doel gaan: de Wildenburg in de Eifel. Het eerste deel van de tocht verloopt via de snelweg richting Luik; voor deze stad buigen we af in oostelijke richting, naar Eupen. De stad is officieel nog Belgisch, maar de vele opschriften in het Duits maken duidelijk dat de grens niet ver meer is. Het landschap is schitterend: heuvels, bossen en vlakkere stukken wisselen elkaar af. Na een scherpe afdaling rijden we Monschau binnen, waar hordes toeristen zich laven aan een bonte mengelmoes van schitterende vakwerkhuizen, souvenirs en cola. De Culemborgse graven schudden ons wakker. Ons reisdoel is immers de Wildenburg. De koers is oostelijk tot aan Schleiden, daarna zuidelijk. Eindelijk ligt daar

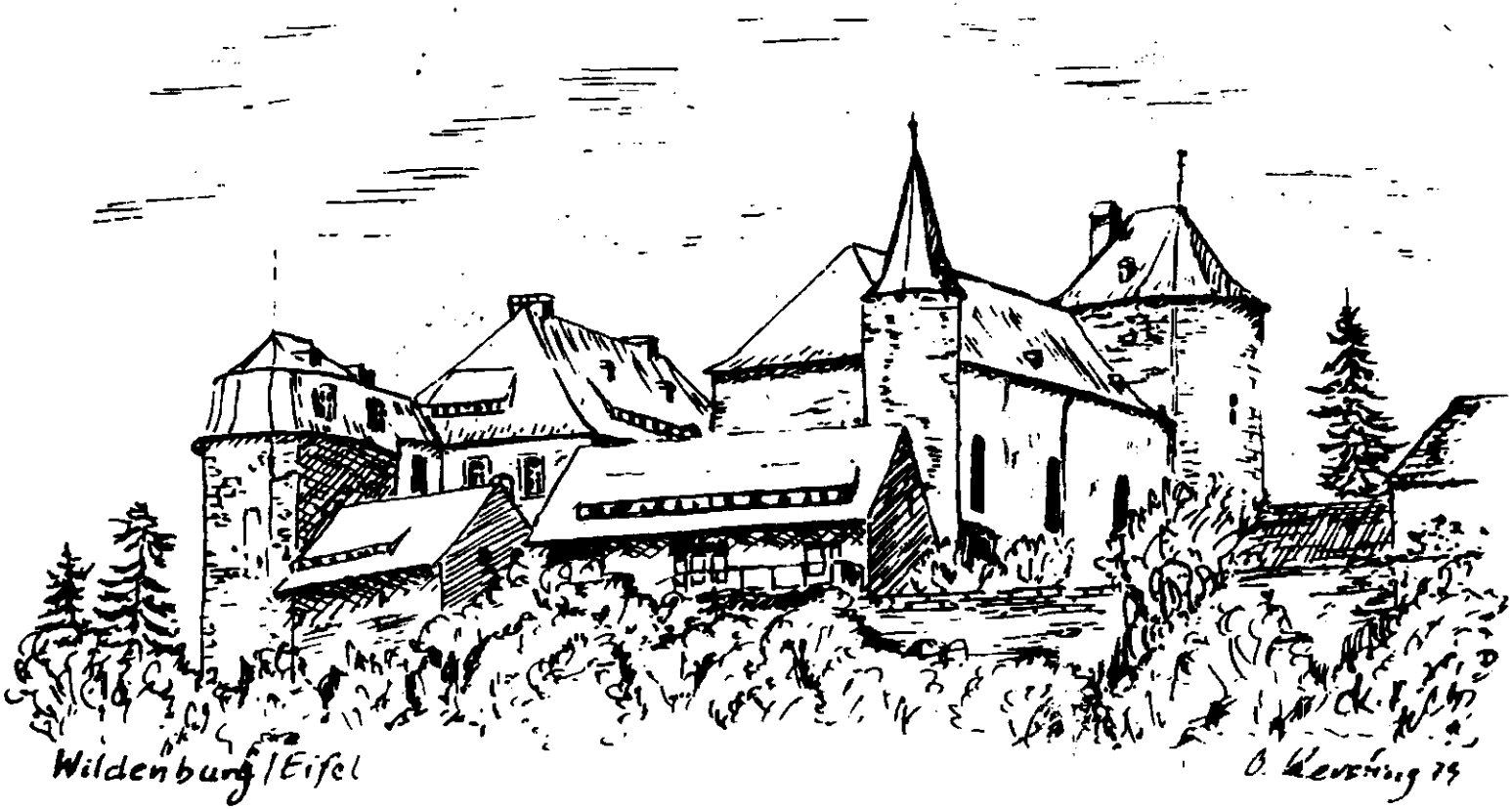

de Wildenburg. De vlek bestaat uit een machtig slot met daar rond omheen uitgestrooid wat huizen. Het is er rustig, geen drommen toeristen zoals in Monschau. De stilte regeert en...de regen. Tussen de buien door lopen we naar het kasteel, een juweel, hoog in het landschap. Voorburg en hoofdgebouwen blijken te zijn ingericht als centrum op religieuze grondslag, waar families elkaar kunnen treffen om er te praten over diverse zaken des levens.
Een prospectus vermeldt hoe de Van Pallands aan dit kasteel gekomen zijn. Rond 1367 was het slot in handen van Ridder Edmund van Engelsdorf. Zijn dochter Alveradis trouwde in 1393 met Werner van Palant, aldus het Huis aan deze familie brengend.

Vrijdag 24 juli: Engelsdorf
Hoewel het mogelijk is om Weisweiler, Kinzweiler en Engelsdorf op een dag te bezoeken, hebben we toch een aparte reis op het programma staan. Via de Autobahn, een afslag en wat kronkelige weggetjes duikt reeds vrij snel een klein dorp op. Engelsdorf heet volgens het gele naambordje deze verzameling huizen en boerderijen. Een hond blaft, een schoffelende inwoner kijkt vanuit zijn bonenveldje naar ons. Hollanders zullen hier wel niet elke dag langs komen. Aan de rand van het dorp staat een groot 19e eeuws monument, daar neergezet door een familie wier zoon aan een uitterende ziekte was overleden.

Dan zien we het kasteel. Het is groot en vervallen. We lopen het voorplein op. Rechts bijgebouwen, nu ingericht als manege voor paardrijdende kinderen.
Recht voor ons het hoofdgebouw, net als in Kinzweiler met klimop begroeid. Links in de hoek een behakte steen met wapens en teksten. Ik kan het niet goed lezen, maar meen de naam Van Palant te ontdekken. Inmiddels arriveert de eigenaar van de manege, die ook het kasteel heeft gehuurd. Hij vertelt dat zijn vader in de jaren '20 naar Engelsdorf is gekomen en het huis al pachtte. We mogen ook aan de achterzijde rondlopen. Het kasteel wedijvert hier met enorme populierenrijen om de eer wie het hoogste is. Het is er donker en somber. De

Kasteel Wildenburg, op 568 meter hoogte gelegen in de Eifel. Naar een tekening uit 1974.

toren en de muren zijn gescheurd; daken naar binnen gevallen. De kolos voert een doodsstrijd met de elementen, die hij, als de mens niet tijdig zal ingrijpen, gaat verliezen. Inmiddels is onze paardenliefhebber weer gearriveerd. Hij ziet ons met enige blikken van wat jammer van dit bouwwerk staan kijken en legt uit: Toen mijn vader hier woonde verkeerde het gebouw nog in een goede staat; de torens bezaten een puntig met leien gedekt dak, de muren waren nog ongeschonden. De oorlog heeft alles veranderd. Hitler's SS-troepen hadden het kasteel in bezit genomen. Op het eind van de oorlog werden zij bestookt door de oprukkende Amerikanen. De Duitsers sloegen op de vlucht en het gebouw kreeg geallieerde bewoners. Ver weg zijn de Duitsers evenwel niet. Op hun beurt beschieten ze het zo onfortuinlijke kasteel. Deze oorlogswonden zullen definitieve littekens worden.
De volgende dag keren we naar huis terug. Aan Rheindahlen zijn we niet toegekomen.

Moge Voet de banden met dit gebied in de toekomst aanhalen!

Opmerking: de naam Van Palland werd op diverse manieren geschreven: Palant, Pallandt, Paylant, Palande, Palandt, Pallant, Paland, Palland zijn de meest voorkomende.

Literatuur:

Göbels, K, Wappen von Frechen. Ein Beitrag zur Rheinischer Heraldik und Genealogie, Frechen 1966
Hartmann, P en E.Renard, Die Kunstdenkmäler des Kreises Düren, Düsseldorf 1910

Floris V

THEO VAN KESSEL

NIET ALLEEN HET graafschap Culemborg heeft een graaf Floris gekend. Ook het grote graafschap Holland kende verschillende graven met de naam Floris. Dit jaar is het zeven eeuwen geleden, dat Floris V door de edelen werd vermoord. Floris volgde in 1256 zijn vader, Willem II, op, nadat deze was gesneuveld in een veldtocht tegen de West-Friezen. Hij wilde natuurlijk graag de dood van zijn vader wreken, maar in de veldtocht liep zijn leger vast in de moerassige gebieden van West-Friesland en hij moest zich vervolgens met zware verliezen terugtrekken. Hierop kwamen de boeren van Kennemerland in opstand tegen de edelen die hen onderdrukten. Zij verwoestten vele kastelen. Floris zag maar één uitweg en dat was privileges geven aan de boeren. Deze voorrechten worden het Kennemer landrecht genoemd. Daarin stond o.a. dat de boeren naar een ander dorp mochten verhuizen. Nu gingen deze mensen hem als hun beschermer zien waarop de edelen Floris spottend Der Keerlen God de afgod van de kerels, van de boeren gingen noemen.

De macht van Floris was nu weer zo toegenomen, dat de bisschop van Utrecht hem te hulp riep in de strijd tegen Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden die tegen hem in opstand waren gekomen. Daardoor werd de macht van Floris nog groter. Hij breidde zijn invloed nog verder uit door de burgers van Amsterdam tolvrijheid in heel Holland te geven (1275). Nu voelde hij zich sterk genoeg om weer tegen de West-Friezen op te trekken, die hij nu versloeg. Daarop wilde hij zijn macht nog verder uitbreiden naar Walcheren en Noord- en ZuidBeveland. Deze gebieden behoorden toe aan het graafschap Vlaanderen. Floris probeerde de Engelse koning tot zijn bondgenoot te maken. Deze wilde echter liever bemiddelen tussen Floris en de graaf van Vlaanderen. Floris werd daarop zo boos, dat hij een verbond met Frankrijk sloot, de vijand van Engeland. Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden besloten, vermoedelijk in overleg met de Engelse koning, tot een samenzwering tegen Floris. Zij zagen hun kans schoon bij een ruzie tussen

Utrechtse edelen. Het geschil werd met de hulp van Floris bijgelegd, maar deze bemiddeling liep voor Floris slecht af. U ziet nu eerst het Middelnederlandse stuk. Vervolgens kunt u in de transcriptie lezen hoe Floris aan zijn eind kwam.

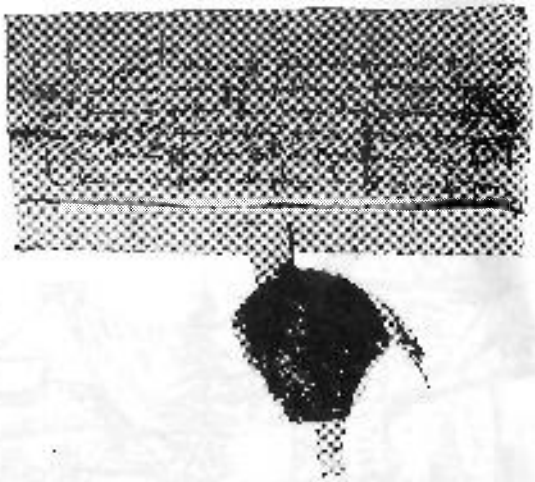

Het tolprivilege, waarbij Floris V in 1275 tolvrije vaart door zijn graafschap Holland verleende aan de 'homines manentes apud Amestelledamme' dwz. aan de mensen wonende bij de Amestelledamme.
De nederzetting had dus nog nauwelijks een naam.

CC xcvi

Dheuck groot vertrouwingh ghemaeck op my. Mer graue florens die groot moedich
was en achte op dat veers nijt ende hielt hoghe feest mitten prelaten en mitten bor:
ghern ter maeltijt. ende nadien eten ghing hi leggen slapen. ende nadien slaep meen
de hi den dach in blider ghselschap voert te eynden. Ende als hi een corte wijle
ghslapen hadde so quam ghijsbert van aemstel ende weckte hem wt den slape ende
dat hi mitten valcknaers wt der stadt rede want daer veel wilde voghels inden
velde saten. Die graue die ghenuecht hadde inden lederspuk om voghel te vanghen.
haestede hem ende nam een schoen sperwer op die hant en reet mit luttel ghesins spe
len mitten voghelen wt der stadt en wert aldus mit heymelick vertrek wt der stadt
omtrent een halff mile ghelegen daer lach hermen van woerden mit veel ghewapent
ende track op ende om singhelden den graue al om. Ende ghrijt van velsen die tas
te den graue eerst aen. Ende daer teghens die greff als een onuersaecht man werp
den spelwer off ende toech sijn sweert ende meende hem te verweeren ende had leu
te steuen dan hem den verraders ghuanghen te ghriuen. Mer dat en halp hem nijt
veel want die verraders die hem nijt en saemden en hadden nochtan des voersch
uen gruen elder aen horen hals ende hadden des selven daghes binnen vtrecht sijn
spise geghreten sloeghen hoer handen aen den graue ende vinghen desen hoghen prince
mit aldus groten vertrek die si alle heymelic voerde inder nacht opt casteel te Mu:
den. Ende binnen desen quam dat rumoer van deser haestelijcker hoetscap die
menichte menschen herten vertweerde ende te twefden. ende dat ghemeen volck van
klarmerlant van vriesslant ende van waterlant quamen ouer wyen tot muden om
den graue te verlossen. en als dit die moerdenaers vernamen vloghen si haestelijc
ten mitten gheuanghen graue ouer sloten ouer velt ende ouer onweghen En daer
teghens quamen die van neerden ghelopen mit groten hope om horen heer te verlos:
sen Waer om die vluchtighe in anxt waren want die klermers volcghede mit gro:
ten volck ende die dorp lude die daer omtrent woenden Ende dat peert daer si den
graue op ghebonden hadden was clein ende mocht den sloet nijt ouer lopen en viel
mitten graue int water dien doe ghrijt van velsen nijt wt getrecken en conde ouer
mits vanden groten volck waer om dese ghrijt die een felhert hadde stack den sel:
uen graue mit sinen sweerde xxi. wonden daer hij aen sterff ende rumde mit enen
snellen peerde achter wert op dat casteel te cranenbroech Hermen vā woerden met
haestelick buten lants ende lach hier ende daer ende sterf in ellenden ende in armoe
den Ende ghijsbert van Aemstel reet oeck haestelick ende heymelick wt den lande
ende had armoede ende had vrienden buten lants die hem teten gaven En all hoer
goet wert hem te yde ghenomen. en binnen desen so quamen die klermers ende von
den den graue noch halff leuende ende sinen Adem trecklende ende spracken noch een
luttel Ende si venghen een der moerdenaer knechten die si mit aen sien des steuen
de graue dode mit menigerhande pinen Mer die greff sbeech sijn oghen op inden he:

1296 - 1996
Dit jaar is het 700 jaar geleden dat Floris V door de edelen werd vermoord. Dit is het verhaal verteld in het middel-nederlands

CCXCVI

1296

HEVET GROTE vertredinghe ghemaect op my mer greve Florens die grootmoedich was en achte op dat veers nyt end hielt hoghe feest mitten prelaten en(de) mitten borgheren ter maeltijt ende na den eten ghing hi leggen slapen ende na den slaep meende hi den dach in blider gheselscap voert te eynden. Ende als hi een corte wijll gheslapen hadde so quam Ghijsbert van Aemstel ende weckede hem uut den slape ende dat hi mitten valckenaers uut der stadt rede want daer veel wilde voghels in den velde saten. Die greve die ghenuecht hadde in den bederspul om voghel te vanghen haestede hem ende nam een schoen sperwer op die hant en(de) reet mit luttel ghesins spelen mitten voghelen uut der stadt en(de) wert aldus mit heymelick verraet uut der stadt omtrent een halff mile gheleyt daer lach Hermen van Woerden mit veel ghewapent ende brack op ende om singhelden den greve alom ende Gherijt van Velsen die taste den greve eerst aen ende daer teghens die greeff als een onversaecht man werp den sperwer off ende toech sijn sweert ende meende hem te verweeren ende had liev te sterven dan hem den verraders ghevanghen te gheven mer dat en halp hem nyt veel want die verraders die hem nyt en scaemden en(de) hadden nochtan des voerscreven greven cleder aen horen hals ende hadden des selven daghes binnen Utrecht sijn spise gegheten sloegen hoer handen aen den greve ende vinghen dese hoghen prince mit aldus groten verraet die si all heymelic voerde in der nacht op 't casteel te Muden. Ende binnen desen quam dat rumoer van deser haestelijcker boetscap die menicht menschen herten verweerde ende bedroefden ende dat ghemeen volck van Karmerlant, van Vrieslant ende van Waterlant quame(n) over royen tot Muden om den greve te verlossen en(de) als dit die moerdenaers vernamen vloghen si haestelijcken mitten ghevanghen greve over sloten over velt ende over onweghen en(de) daer teghens quamen die van Neerden ghelopen mit groten lope om horen heer te verlossen waer om die vluchtighe in anxt waren want die Kermers volcghede mit groten volck ende die dorplude die daer omtrent woenden. Ende dat peert daer si den greve op ghebonden hadden was cleyn ende mocht den sloet nyt over lopen en(de) viel mitten greve in 't water dien doe Gherijt van Velsen nyt uutgetrecken en conde over mits van den groten volck waer om dese Gherijt die een fel hert hadde stack den selven greve mit sinen sweerde xxi wonden daer hij aen sterff ende ruumde mit enen snelle peerde achter wert op dat casteel te Cranenborch Herman van Woerden reet haestelick buten lants ende lach hier ende daer end sterf in ellenden ende in armoeden Ende Ghijsbert van Aemstel reet oeck haestelick ende heymelick uut den lande ende had armoede ende had vrienden buten lants die hem t'eten gaven en(de) all hoer goet wert hem beyde ghenomen en(de) binnen desen so quamen die Kermers ende vonden den greve noch halff levende ende sinen adem treckende ende sprack noch een luttel ende si venghen een der moerdenaer knechten die si mit aen sien des stervende greve dode mit menigerhande pinen Mer die greef sloech sijn oghen op in den here . . .

OPROEP

Een gevelsteen vol vraagtekens

Het steentje dat u hierboven ziet afgebeeld, bevindt zich al van voor de Tweede Wereldoorlog in de collectie van het museum Elisabeth Weeshuis. De conservator van het museum, de heer Peter W. Schipper wil graag meer over dit steentje te weten komen. Vandaar de volgende vragen:

1 Wie weet waar de Pieterstraat geweest is?
2 Wanneer zijn de huizen in deze straat afgebroken?
3 Wie is het jongetje van twee jaar, dat genoemd wordt op het steentje?
4 Kent u iemand die ook in deze straat heef gewoond?
5 Heeft u misschien zelf in deze straat gewoond?

Heeft u een antwoord op een of meer van deze vragen, dan kunt u telefonisch contact opnemen met de redactie of een brief schrijven aan ons. De telefoonnumers en het redactie-adres staan op de eerste pagina vermeld.

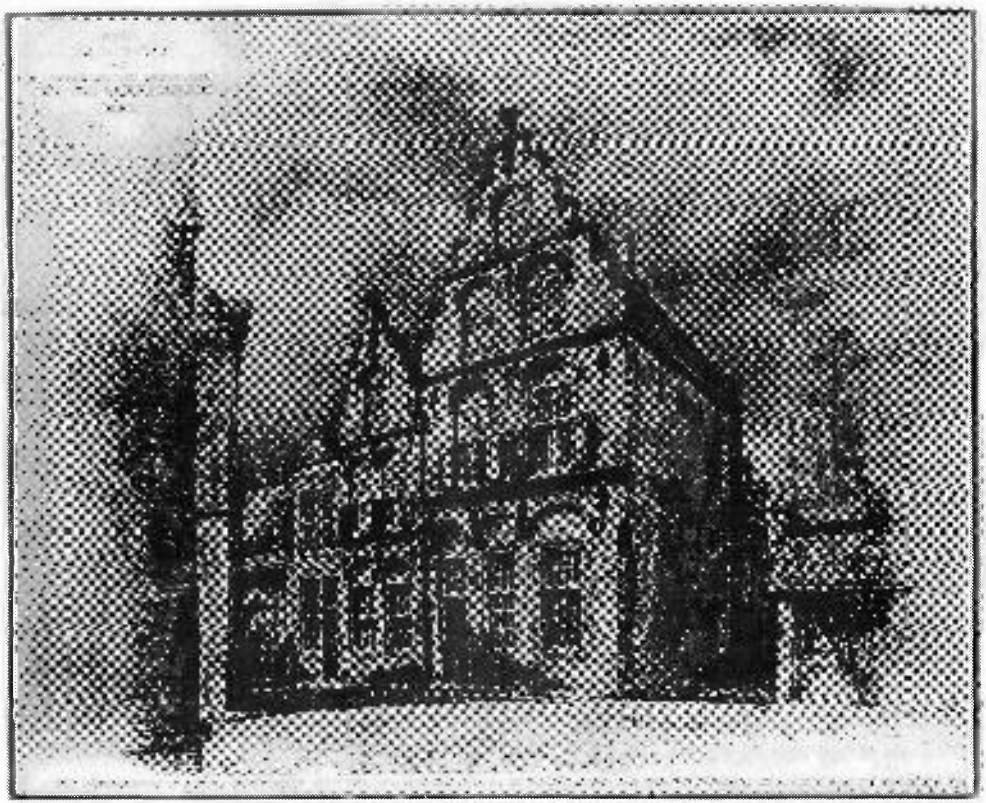

Het stadsarchief: Het weten waard!

H. MERKELBACH

Het stadsarchief Culemborg maakt onderdeel uit van het Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg. Tiel is de 'hoofdplaats' van deze gemeenschappelijke regeling die in 1962 werd opgericht. In 1963 werd de eerste streekarchivaris benoemd, de heer J. den Hoed. In 1978 werd de heer W. Veerman benoemd tot streekarchivaris. Onder zijn leiding vond in alle drie de plaatsen verhuizing naar een groter gebouw plaats en groeide de archiefdienst uit tot een dienst met 12 medewerkers, waaronder 3 archivarissen en een administratief medewerkster in overheidsdienst.

Beheer van archieven en collecties

Het stadsarchief Culemborg beheert de archieven van de gemeente vanaf 1318 tot en met 1945. In de huidige archiefwet (1995) is een overbrengingstermijn van archieven naar de archiefbewaarplaats vastgesteld van 20 jaar. Dit betekent dat alle archieven die ouder zijn dan 20 jaar moeten worden overgebracht naar een archiefbewaarplaats. In verband met ruimtegebrek in het stadsarchief is dit in Culemborg helaas (nog) niet mogelijk.

De omvang van de gemeentelijke archieven over de periode 1318-1945 bedraagt bijna 200 meter.

Voor wat betreft de archiefbestanden die nog bij de verschillende gemeentelijke afdelingen, diensten en bedrijven berusten is, de archiefdienst op grond van de archiefwet belast met het toezicht op het beheer (inspectie). Dit wil zeggen dat gevraagd of ongevraagd adviezen worden verstrekt ten aanzien van de archiefverzorging.

Naast de gemeentelijke archieven beheert het stadsarchief ook particuliere archieven en collecties van personen, bedrijven en instellingen van de meest uiteenlopende aard. Particulieren zijn wettelijk niet verplicht om hun archieven over te dragen. Vaak speelt in dat geval historisch besef een belangrijke rol, zowel van de particulieren zelf als van de archiefdienst! Het stadsarchief telt 61 particuliere archieven, met een totale omvang van 110 meter. De wijze van verkrijging is veelal schenking, bewaargeving of bruikleen.

Ter aanvulling van de archieven wordt ook een collectie foto's, ansichtkaarten, prenten, stadsplattegronden, handbibliotheek, periodiekenverzameling, waarin opgenomen de collectie Culemborgse Couranten vanaf 1860, en een audio-visuele collectie bijgehouden. In feite zou je kunnen zeggen het archief verzamelt alles behalve voorwerpen, die horen thuis in het museum!

Toegankelijk maken

Naast de verwerving en het beheer is het toegankelijk maken van de archieven en collecties en het ter beschikking stellen voor raadpleging in de studiezaal een van de hoofdtaken. Een groot gedeelte van de archieven en collecties is beschreven, hetzij in de vorm van een inventaris (uitgebreide beschrijving) dan wel in de vorm van een plaatsingslijst. Aan andere archieven wordt volop gewerkt, bijvoorbeeld het stadsarchief over de periode 1851-1945. Naast de inventarisatiewerkzaamheden wordt door middel van educatie (gastlessen, lezingen, tentoonstellingen, cursussen lezen van oud schrift) en publicaties (o.a. in het door de archiefdienst uitgegeven regionaal-historisch tijdschrift 'De drie steden') geprobeerd de geschiedenis van de stad aan een zo breed mogelijk publiek te presenteren.

Raadpleging

Archieven ouder dan 20 jaar zijn openbaar volgens de archiefwet 1995. Dit betekent dat de archiefdienst een ruimte moet hebben om bezoekers de mogelijkheid te bieden archiefstukken te bestuderen. Deze ruimte is de studiezaal. Genealogen, studenten, kortom iedereen die geïnteresseerd is in lokale en regionale geschiedenis kan hier terecht voor raadpleging van de archieven en collecties. De studiezaalambtenaar maakt hen bij het eerste bezoek wegwijs en vraagt naar het doel van het bezoek. De vraagstelling van de bezoekers 'vertaalt' hij in archiefstukken waarin direct of indirect het antwoord ligt. Vervolgens haalt hij de betreffende archiefstukken uit het depot en geeft deze aan de bezoeker ter inzage. In geval van problemen tijdens het onderzoek, bijvoorbeeld met het lezen van oud schrift, helpt de studiezaalambtenaar de bezoeker. De raadpleging in de studiezaal is kosteloos. De archiefstukken worden niet uitgeleend maar er is een mogelijkheid om tegen betaling de stukken te laten

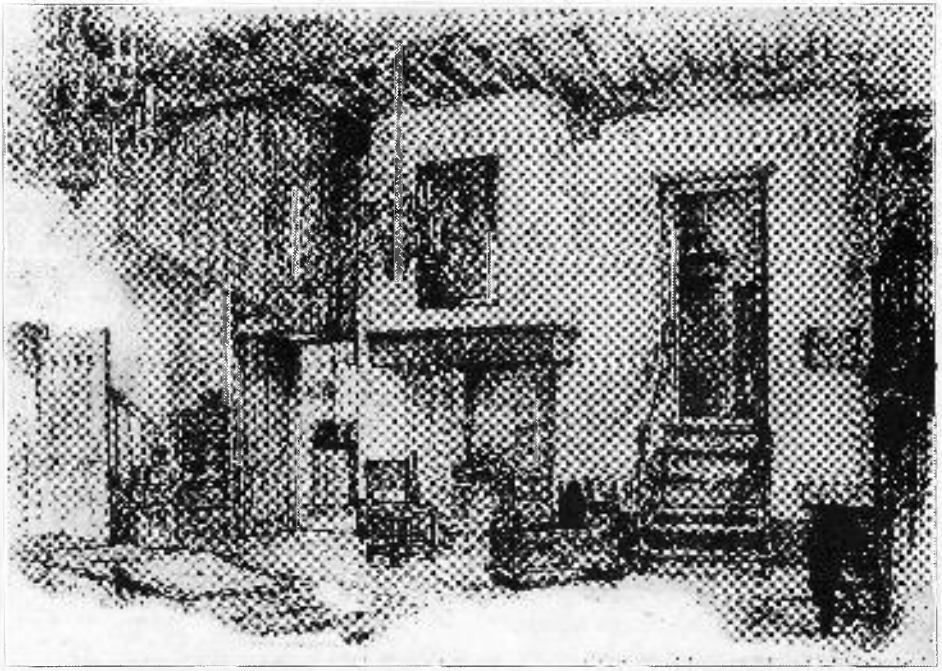

Interieur studiezaal Jan van Riebeekhuis

fotokopiëren. Van foto's, ansichtkaarten, prenten en kaartmateriaal kunnen reprodukties worden besteld.
De archiefdienst ontvangt ook veel correspondentie met verzoeken om informatie. Het onderzoek wordt in dit geval verricht door de medewerkers en de kosten worden volgens de Tarievenregeling Streekarchivariaat TBC in rekening gebracht.

Het stadsarchief Culemborg is gevestigd in het Jan van Riebeeckhuis aan de Achterstraat 38 en is twee dagen per week geopend voor publiek: op maandag en dinsdag van 9.30-12.30 uur en van 13.30-16.30 uur.

Burgerweeshuis in Arnhem, nu in gebruik als museum

HET PATRICIËRSHUIS aan de Bovenbeekstraat 21 te Arnhem werd in 1758 als woonhuis gebouwd. Van 1844 tot 1920 fungeerde het als Burgerweeshuis. In 1991 werd de Vereniging Hendrick de Keyser, die in Culemborg o.a. het Drostenhuis bezit, eigenaar. Na een ingrijpende restauratie doet het pand vanaf medio 1996 dienst als dependance van het Arnhems Gemeentemuseum.

De naam Burgerweeshuis blijft, hoewel het gerestaureerd is in de oorspronkelijke staat als woonhuis. Het museum beschikt over zeer uiteenlopende collecties. Het zijn met name de archeologische en de historische afdeling die hier een plaats hebben gekregen. Op de begane grond zijn enkele stijlkamers ingericht o.a. een kamer waar uitgebeeld wordt hoe vroeger de wezen- en armenzorg werd uitgevoerd.

Op de eerste etage komen de wisselende exposities. In een speciale kamer worden de topografische afbeeldingen van Gelderland bewaard. Op de tweede etage kan men een 'wandeling door het verleden' maken. Arnhem is een fraai gerestaureerd gebouw en museum rijker geworden. Zeker een bezoek waard.

YVONNE JAKOBS

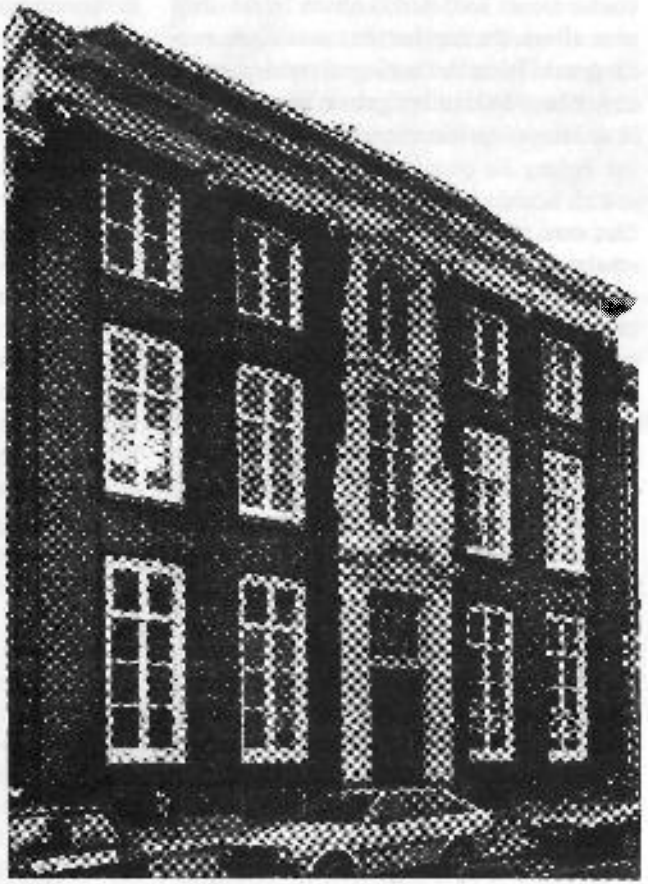

Het voormalig Burgerweeshuis aan de Bovenbeekstraat nr. 21 in Arnhem

Brood nodig

C.U. LINAIR.

VOOR 1940 was in het Oudheidkundig Museum te Berlijn brood en gebak in een glazen kast tentoongesteld van, volgens berekeningen, 4500 jaar oud! Bij de ontdekking van het graf van de Egyptische farao Toet-Ankh-Amon vond men niet alleen kunstschatten, maar ook voedingsmiddelen. Archeologen vonden zowel in het brood als in het gebak, amandelen.

In de zeer vroege historie was graan niet alleen van belang als grondstof voor voedsel, maar ook als betaalmiddel. Reeds vijftien eeuwen v. Chr. werd graan gewogen in zware hangweegschalen. Het zaad van de lotusbloem werd door de Egyptenaren tot meel gewreven en tot fijnbrood verwerkt. Zoet brood werd gemaakt met, vermoedelijk, honing. Egyptologen hebben op een kleitafeltje een bruiloftsbestelling ontdekt waarin, behalve broodmodellen met een vruchtbaarheidskarakter, allerlei gebak gevuld met appels en zelfs met een vleesvulling wordt genoemd. Op gevonden kleitabletten is te lezen dat een middelgrote broodbakkerij werd verkocht voor 100 broden en vijf tuben (hectoliter) graan; voor een dergelijke transactie was een vergunning nodig. De bakker moest 25% omzetbelasting betalen en per knecht een speciale belasting. De heffing geschiedde door de bakkersbond of het gilde. En dat vierentwintig eeuwen voor onze jaartelling!

Gilde 'broeders'

De gilde was aansprakelijk voor de betaling van de belastingen en indien dit niet tijdig gebeurde, moest het gildebestuur voor straf... een tijd dienen in slavernij of het werd ingedeeld bij leger en vloot! Gildebestuurder was geen vrijwillig gekozen baan maar moest bij toerbeurt worden waargenomen.

Er bestonden sterk doorgevoerde branchegrenzen en men hield rekening met het behoefte-element. De ene categorie broodbakkers produceerde gewoon brood en de andere uitsluitend luxe brood. Men moest op eigen terrein blijven en diende een officiële vergunning te hebben. De staat regelde de verkoopprijzen, hetgeen naast de grondstoffentoewijzing een basis voor de belastingaanslag betekende. U ziet, bureaucratie is geen uitvinding van de moderne tijd.

Maar we zijn er nog niet. De overheid verplichtte namelijk de oudste zoon het bedrijf van zijn vader over te nemen en voort te zetten. Wilde hij zich aan deze verplichting onttrekken door bijvoorbeeld over de grens te vluchten en werd hij bij deze poging gegrepen dan volgde onherroepelijk... de dood!

Er waren echter ook prijzen te winnen. Die banketbakker die iets nieuws op culinair gebied wist te creëren, kreeg vermindering van belasting, zijn aanzien in de organisatie steeg dermate dat hij geregeld voor officiële hoffestijnen werd uitgenodigd.

Bij opgravingen in Egypte kwam een mozaïekwandversiering te voorschijn waarop is te zien hoe een bakkersknecht deeg trapt met de voeten. Naar verluidt gebeurde dat in (over-)grootvaderstijd ook nog in ons land.

Van plat naar hoog

Op een goede dag merkte men dat meelbrij dat te lang had gestaan, zuur werd, luchtbellen begon te vormen en ging gisten. Toen er brood van werd gebakken, bleek dit veel luchtiger te zijn dan het baksel dat men tot dan toe gewend was. Op die wijze werd, naar men aanneemt, het gistingsproces ontdekt. Bovendien ontwikkelde de eenvoudige lemen bakpot in de vorm van een bijenkorf zich langzamerhand tot een oven met meer en betere mogelijkheden.

Zoals vermeld diende brood ook als betaalmiddel. Ook een deel van de belasting werd geheven in de vorm van broden. De enigen die deze belasting niet hoefden op te brengen, waren de priesters. Zij werden daarvan ook vrijgesteld in de tijd dat Jozef als onderkoning in de zeven vette jaren van iedereen een deel van de graanoogst opeiste om een voorraad aan te leggen voor de zeven magere jaren.

Zelfs in de magere jaren schonken farao's, zoals zij gewend waren te doen, grote hoeveelheden brood aan de tempels. Van Ramses III is bekend dat hij tijdens zijn leven ruim zes miljoen broden en 282.385 koeken (!) voor de heilige plaatsen bestemde. Nu hadden die broden niet de omvang die bij ons gebruikelijk is. Zij waren niet groter dan twee- of driemaal ons kadetje. Wel bestonden er omstreeks 1700 v. Chr. al meer dan dertig vormen en soorten: rond, driehoekig, ovaal, in de vorm van een opgerolde slang, een ster, een halve maan; soms glad, vaak versierd met symmetrische knedingen en inkervingen.

Een oude taart

Pas in de loop van vele eeuwen verspreidde de bakkerskunst zich vanuit Egypte over Europa. Rond de vierde eeuw v. Chr. kwam de toepassing van zuurdeeg op gang in Griekenland, nadat eerder Griekse zeevaarders op hun handelsreizen in het land der farao's met het nieuwe procédé kennis hadden gemaakt.

Geschreven bronnen maken het mogelijk te achterhalen wanneer deze ontwikkeling zich moet hebben voltrokken. De Griekse geschiedschrijver Herodotus, die vele landen bereisde, vermeldde in 450 v. Chr.: 'Overal zijn de mensen bang dat hun voedsel gaat gisten, maar de Egyptenaren zorgen er juist voor dat het deeg voor hun brood gaat gisten'.

Pas honderd jaar later leerden de Romeinen de kunst van het bakken met gist kennen en zo vond deze methode zijn weg naar noorderlijker streken, zou men denken. Dat valt evenwel te betwisten. Uit opgravingen rond 5000 jaar (!) oude paaldorpen in Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en de Franse Jura kwamen bakovens naar boven die nog geheel intact waren. Maar dat niet alleen. In noordwest Zwitserland vond men vijf meter diep in de bodem het eerste gave, met zuurdeeg gebakken brood... uit de Steentijd!

Tenslotte, voor de lekkerbekken, een paar honderd jaar oud recept van een amandeltaart

Neem drie vierendeel Amandelen op Roozewater gestoten, met een half loot bittere Amandelen daer onder gedaen: doet en daer by schaers drie vierendeel Broodsuyker die geraspt is; twaalf Eijeren, zes met het wit en zes sonder het wit, en die Eijeren moeten eerst een quartier lange seer fyn tot schuim geklopt worden: dan en doet men de Amandelen met de Suyker in de pot daer by, en dan moet men 'er ene Citroenschil onder raspen, een paer lepels Brandewyn daer by doen, en kloppen allegaer dan nog ene half uur tesaem: dan neme men ene Taertepan die men met gesmolte Botere bestrykt, en met gestoote Bechuite bestrooit; en dan het beslag daer in gedaen en een half ure laeten backen, so is het seer goet.

Voor Voet verzameld uit: D. Barneveld, 'De oude banketbakkerij'; T. de Joode, 'Het versierde brood' en A. van 't Veer, 'Oud-Hollands kookboek'.

De zwijgende Monnik spreekt!

HET IN DE GRACHT van het voormalige kasteel Culemborg aangetroffen 16e eeuwse kruikje laat misschien z'n geheim los. Dit zeer bijzondere steengoed kruikje dat een Franciscaner monnik voorstelt, is gemaakt in Siegburg (Duitsland). Het meest intrigerende is de ingekraste tekst in de kraag. Staat daarop wie het voorstelt of waarvoor het heeft gediend?

Door gebruik te maken van verschillende technieken heeft de Stichting Kasteeltuin Culemborg getracht deze tekst leesbaar te maken en op schrift te stellen. Doordat een flink gedeelte van deze tekst bedekt is met zoutglazuur, bleef het bij het hieronder afgebeelde.

Dankzij de belangeloze en welwillende medewerking van Philips NV te Eindhoven is nu de volledige tekst zichtbaar geworden.

De afdeling 'CFT Heat Systems' van Philips heeft door het glazuur naar het onderliggende steengoed gekeken. Dit gebeurde met behulp van infrarood warmtebeeldfotografie. Tot onze verbazing is dit wonderwel gelukt.

Door vervolgens gebruik te maken van verschillende computertechnieken kon de volledige tekst afgedrukt worden, zie het resultaat hieronder.

De tekst moet nu nog naar begrijpelijk nederlands getranscribeerd worden. De wetenschap en overige belangstellenden worden hierbij uitgenodigd een poging te wagen en het resultaat op te sturen naar;

de Stichting Kasteeltuin Culemborg,
Thijsselaan 117, 4102 KW Culemborg.

Misschien kan dan in een volgend artikel worden verteld wat de Culemborgse monnik heeft gezegd en waarvoor het kruikje heeft gediend.

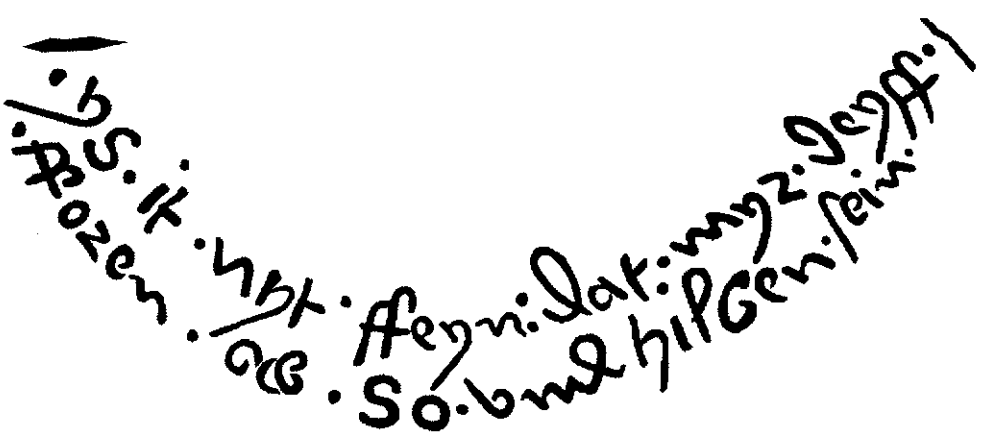

Tolvrijheden voor de Culemborgers

THEO VAN KESSEL

IN HET VOORJAAR hield de heer Dr. C.L. Verkerk een lezing over de tolheffing in Gelre in de Middeleeuwen. Bij een tol moet je geld of goederen betalen om deze te mogen passeren. Toch hoefde dit ook niet altijd. Een heer of graaf kon tolvrijheid schenken aan de burgers van een bepaalde stad. Dit gebeurde vaak als beloning voor bijvoorbeeld trouwe dienst en in de hoop, dat men nog vaak en trouw diensten zou blijven verlenen.

Ook de burgers van Culemborg hebben verschillende tolvrijheden gekend. Zo verleende Willem van Beieren, graaf van Holland, op 6 december 1354 tolvrijheid voor al zijn tollen te land en te water aan de burgers van Culemborg. Een andere Hollandse graaf, Albrecht, gaf onze voorouders vrijheid van tol in het land van Heusden. Dat gebeurde in 1397. [1])

De Gelderse hertog Willem van Gulik verleende de poorters van Culemborg tolvrijheid in 1388. Zo'n tolvrijheid werd vaak later door een van de opvolgers bevestigd. Dat zien we bij de tolvrijheid die wij van Willem van Gulik kregen. Deze werd in 1404 bevestigd door hertog Reinalt en in 1472 door hertog Arnald.

Tenslotte kregen de inwoners van Culemborg vrijheid van tol in het Sticht. Wanneer dat gebeurde is onbekend.[2])

Ook deze tolvrijheid werd enige malen vernieuwd. Dit gebeurde in 1427 door Sweder bisschop van Utrecht en nog later door David van Bourgondië in 1492. Het recht werd op 20 april 1532 ook erkend door de magistraat van Zwolle. Hieronder ziet u een afdruk van u een uittreksel uit het register van de heer van Culemborg waarin de brief uit Zwolle is overgeschreven. De cursisten van de cursus paleografie hebben een zg. transcriptie gemaakt van dit uittreksel. Een transcriptie is een overzetting van de middelnederlandse letters in voor ons leesbare letters. Natuurlijk hebben wij deze transcriptie ook opgenomen, zodat u kunt lezen wat er is geschreven. Het blijft nog moeilijk, maar met enige moeite zal het vast wel lukken. En anders moet u eens overwegen een cursus paleografie te gaan volgen.

Na de transcriptie ziet deze tekst er zo uit: Copie CXC

Extract uuyt reg(ist)re daer alle zijn(e) gen(ade) brieven en(de) bescheyt zijner gen(ade) heerlicheyden aengaende geregistreert zijn rustende in zijn(e) gen(ade) rekencamer.

Missive van der stadt van Zwolle daer inne zij beloven onsen borgeren niet meer te vercorten om tol aff te nemen.

Eersame wijse voersichtige besunders goede vrunden uwe eersaemheyden christe beroerende dat voernemen der beveelhebbers van onsen tollen etc. hebben wij ontfangen en(de) alles inhals guytlicken vermanen willen daer op U E(dele) guetlicker antwoirt met bergen dat wij niet van menonge sinnen tho gestaden U E(dele) borgers in oren vrijheyden alt heercomen bij den onsen sollen vercort werden sonder des selve altijt t'onderhalden en(de) t'doen genieten gelyck den onsen aldaer bij U E(dele)

geschiet ende sal voertaen niet onbehoirlicx in den gevallen van den onsen voergenomen werden en vorder vruntschap U E(dele) tho bewijsen sinnen wij van harten geneycht kenne godt dit U E(dele) welvarende bewaren wil.
Gescreven onder onser stadt secreet am XX date aprilis anno etc. XXXII.
Onderteykent burgerm(eesteren), schepen(en) en(de) raedt der stadt Zwolle ende onder dese copie stondt geextraheert uuyt reg(ist)re bovengenoempt ende accordeert daer mede bij mij onderteykent.

Antoenisz

1) Voet van Oudheusden blz. 45 en 652

2) Voet van Oudheusden blz. 657

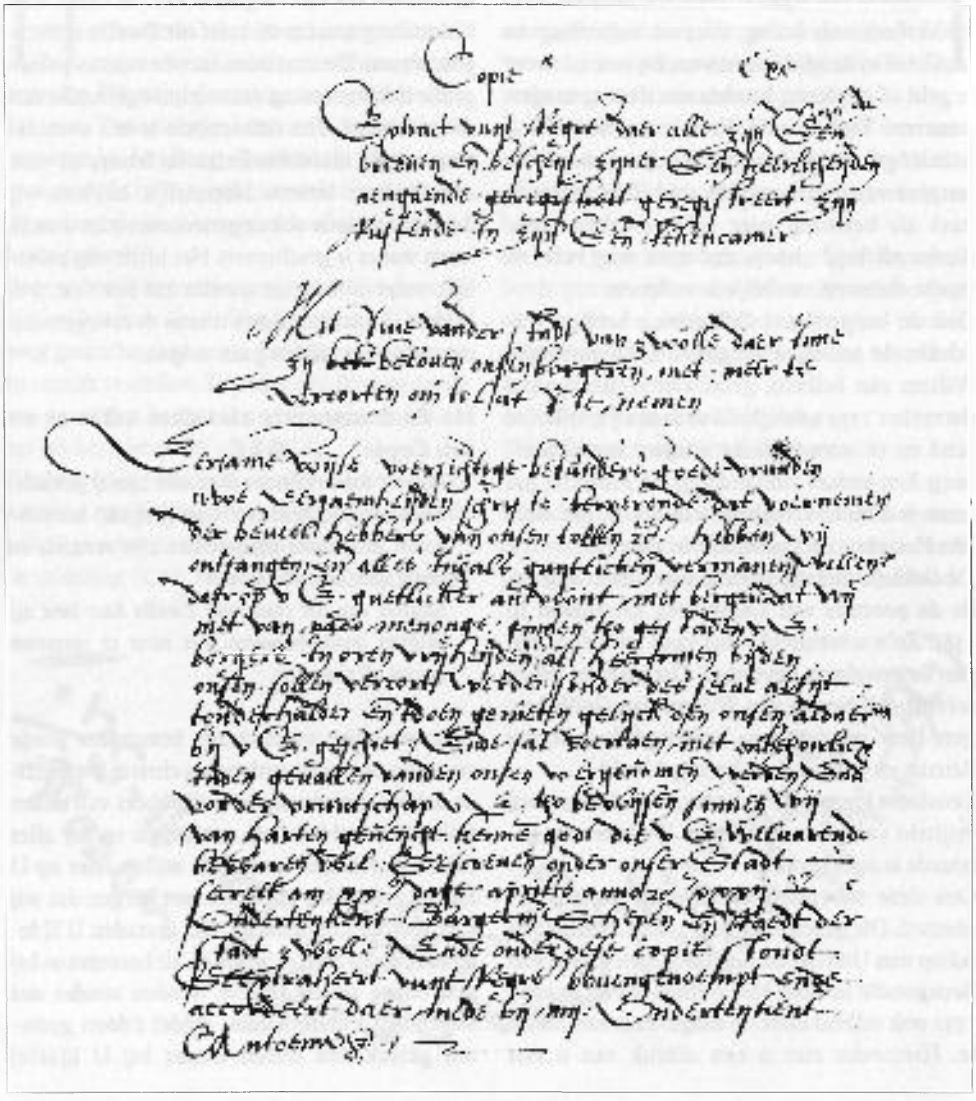

Wie helpt Ad van Haarlem?

IN HET VORIGE NUMMER schreef Ad van Haarlem een stuk over een ziekentransport door het Rode Kruis van Culemborg naar Utrecht. Wellicht herinnert u zich dat nog, anders is het de moeite waard het nogmaals te lezen. De redactie sloot het verhaal af met een aantal vragen.
Een van die vragen was: *'Weet u wie de twee Rode-Kruissoldaten waren?'*

Deze vraag is inmiddels voor de helft beantwoord. Ad is benaderd door mevrouw L. Koedam-Saltzherr die hem heeft verteld, dat een van de twee soldaten haar man, Bram Koedam is. De heer Koedam werd geboren in 1913 en is in 1982 overleden. Hij was magazijnmedewerker bij textielgroothandel Middelhoven en is later bij de politie gaan werken. In het boek Culemborg '40-'45 kunt u hem op de rug zien op de foto op pagina elf helemaal aan de rechter kant.
Verder heeft Ad nog een tweede contact gelegd, maar daarover valt nog niets te melden.
Daarom roepen wij u opnieuw op Ad te helpen door het artikel te lezen en nog eens na te denken over de personen die erin voorkomen. U hoort dan van ons hoe het verder gaat.

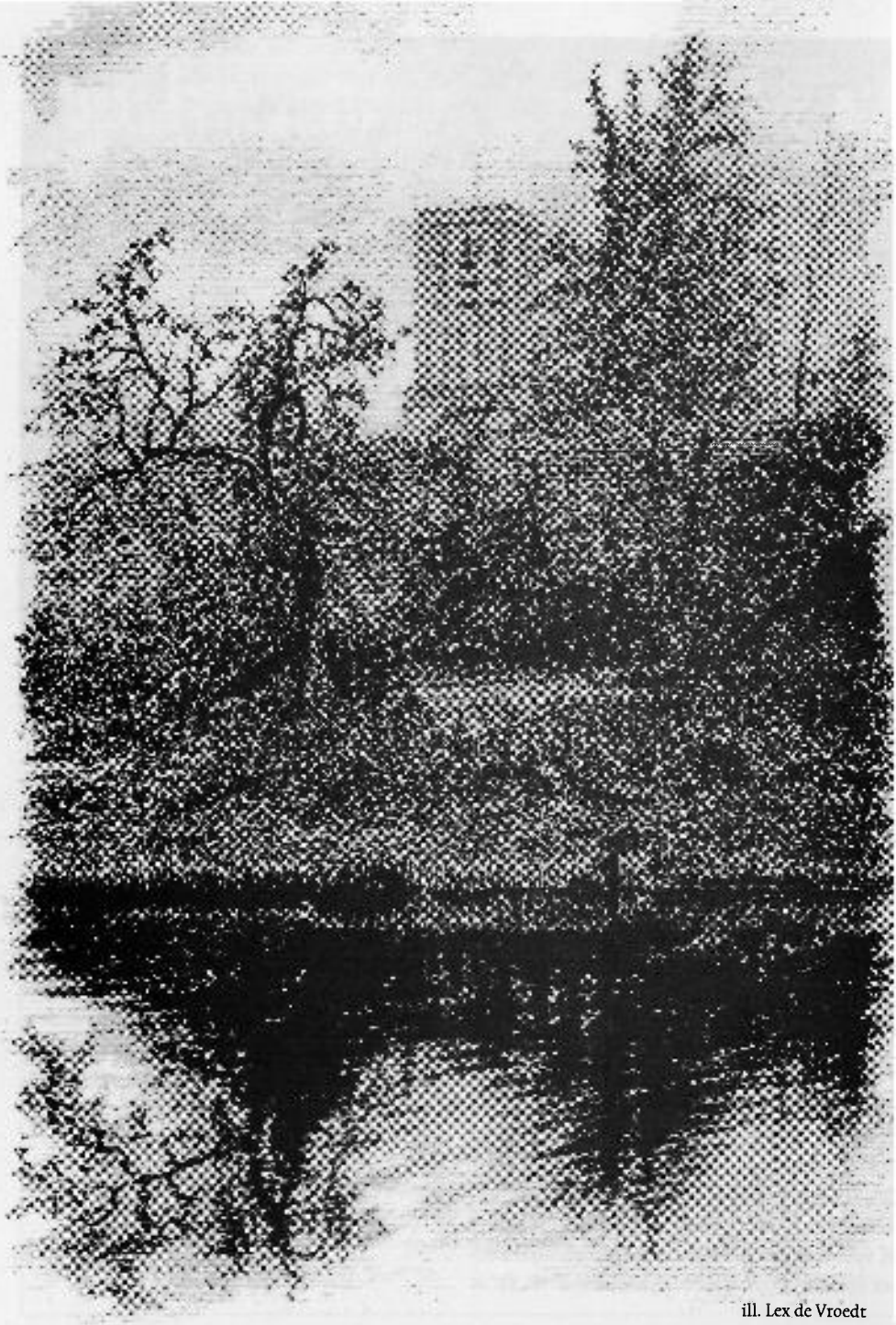

ill. Lex de Vroedt

De stadsmuren in het zuidwesten van Culemborg

Zoals elke in de Middeleeuwen ontstane stad heeft ook Culemborg muren en grachten gehad om de stad te beschermen tegen van buiten komende aanvallen. Aanvankelijk waren dit nog geen omvangrijke werken zoals we lezen bij Beltjes. Hij haalt een oude kroniekschrijver aan, die vermeldt, dat de stichter van de 'poort' deze 'in 't viercant met graften [heeft] doen omgraven, dat noch de oude stadt is, omtrocken met plancken ende doornen. Ende dit was het eerste beginsel der Stadt Cuylemburch.'

U ziet dus een eenvoudige deels natuurlijke bescherming van o.a. doornstruiken. We denken, dat de stenen stadsmuren zijn gebouwd in het tweede kwart van de veertiende eeuw. In 1374/75 waren er in elk geval al herstellingen aan de muur nodig, zoals we kunnen lezen in de stadsrekening van dat jaar.

Ick Jans knapen van den Doem hadden dat sie die gate aen die mure maecken weder toe en(de) die pijlren maken onder die Lecke brugghe XXIX elk daghes 2 s[e/c]ilt maken XL.III libra X stuivers (43 pond en 10 stuivers).

Bedoeld is hier Jan II van der Doem (+1396) bouwmeester van de Dom in Utrecht.

In het Middelnederlands ziet deze tekst er als volgt uit; (zie illustratie hieronder)

Jan is nog tweemaal in onze stad geweest om te besien den Lecke toern (1375) en om die muer bij Dyrc Hoeps te bekijken.

Uit de archieven blijkt, dat het onderhoud van de stadsmuren, de poorten en de torens een kostbare aangelegenheid was. Sommige steden beboetten hun burgers die de wet overtraden niet met een geldstraf maar met de opdracht een bepaalde hoeveelheid stenen te leveren. Ook Culemborg kende deze steenboete.[2]

Vooral in woelige tijden moesten de muren in goede staat zijn. Zo werden er in 1399 12.000 stenen geleverd. In 1425/26 was er een conflict met Utrecht. In die jaren werden er zelfs meer dan 200.000 geleverd om de stad te versterken.[1]

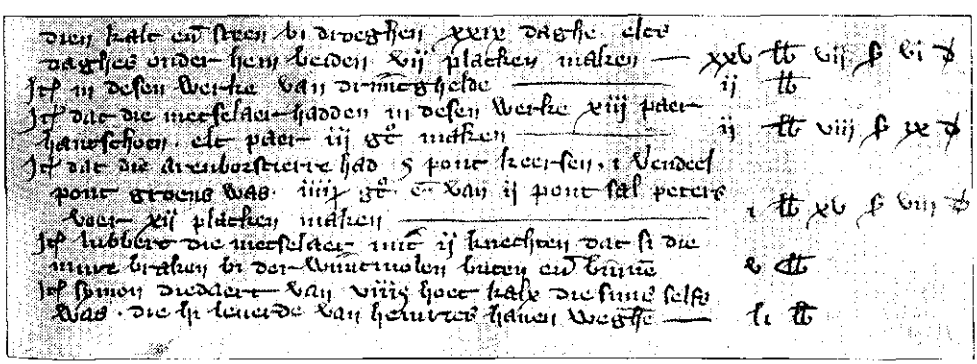

Boven; kijk/ schietgat vanaf de stadszijde, daaronder vanaf de stadswal.

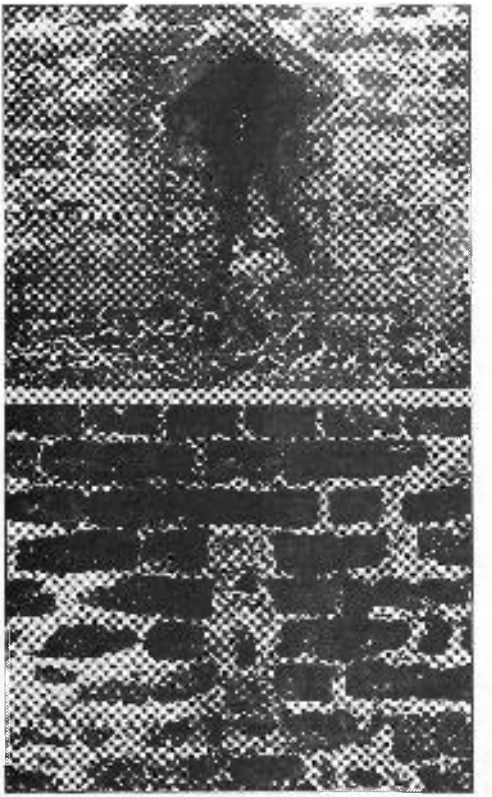

Het gevaar kwam echter niet alleen van buiten. De inwoners van de stad hadden er geen probleem mee om voor eigen gebruik stenen uit de muur te halen. Het stadsbestuur moest hiertegen herhaaldelijk plakkaten afkondigen. Verder gebeurde het regelmatig, dat bewoners die achter de muur woonden, poortjes daarin maakten om zo zonder omweg en dus sneller in hun tuin aan de andere kant van de muur of bij de stadsgracht te komen.

Volgens oude kaarten van Culemborg, o.a. Jacob van Deventer, moet de hele oude stad ommuurd zijn geweest evenals de Nieuwstad en het Havenkwartier. Hiervan zijn nog maar enkele stukken bewaard gebleven. Het eerste stuk staat aan de oostkant van de stad achter de huizen van de Ridderstraat. Verder staat er een groot stuk in de zuidwest hoek van de oude stad. Een derde stuk bevindt zich achter de huizen in de Herenstraat vanaf ongeveer het Weeshuis tot aan de Goilberdingerstraat. In de achtermuur van het perceel Buitenmolenstraat 1 bevindt zich een stuk van tien meter.

Tenslotte veronderstelt het Gelders Genootschap nog een stuk aan het eind van de Slotstraat, aan de grachtzijde bij nr. 13 waar de fundamenten van de muurtoren nog goed te herkennen zijn in de vorm van de erker.[4]

Het stuk in het zuidwesten van de stad is in de jaren 1993-1994 in opdracht van de gemeente Culemborg gerestaureerd. Dit gedeelte bevindt zich achter de huizen van een deel van de Everwijnstraat en verder ten zuiden en westen van 't Hof en loopt verder door tot aan de tuin van het pand Herenstraat 39. In dit stuk muur bevinden zich twee torens, de Schutterstoren op de zuidwest hoek en de Begijnentoren achter het pand Herenstraat 39. De laatste dankt zijn naam aan de begijnen of tertiarissen die in deze hoek van de stad hun klooster hadden. De straatnaam 't Hof en de gelijknamige parkeerplaats herinneren hier nog aan. Het klooster werd in 1623, toen er nog maar vijf nonnen meer woonden, overgedragen aan Floris II. In 1642 werd het klooster tot woning voor de graaf ingericht en kreeg de naam van Nieuwhof of Nieuwe Hof.

1 Beltjes 1988, blz. 16
2 Hollestelle 1976, 135-137
3 Beltjes 1988, blz. 160
4 Hermans, 1995